

NYA ARGUS

Hundrafjärde årgången

Nr 4 • 2011

Scen ur Germaine Dulacs film *L'invitation au voyage* (1927)

Tema: Det nya

Kommentarer / Trygve Söderling: Nyhetens behag / PS: Ett sannare Finland?

Elmer Diktonius + John Sundholm Spekulationer i det kinematografiska + kommentar

Jessica Parland-von Essen Textens transformering

Mikael Böök Om WikiLeaks, Wikipedia och bibliotekens framtid (2)

Klaus Törnudd Folket gör uppror – och vad sedan?

Henry Pihlström och Tom Reuter Tre istida människor

Christel Björkstén Jämlikhet

Marianne Backlén Färdas med Phillips

Panoptik / Emilia Siltavuori Kärleken till hållarna och den förhistoriska konsten

◆ *Nalle Valtiala* Performance modell Oblivia – ett medvetande i minnet

◆ *Till salu:* Gamla och nya Argus historia

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Barbro Holmberg

Jessica Parland-von Essen, Martina Reuter, Tom Sandlund, Charlotte Sundström,

Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Ombud i Sverige: Thomas Henrikson, Lill-Jans plan 2, S-114 25 Stockholm

Manuskript till nya.argus@kolumbus.fi

eller Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92

eller Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar, arvoden och annonser: Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo

E-post: nya.argus@kolumbus.fi

Hemsida: <http://www.kolumbus.fi/nya.argus>

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76

I detta nummer medverkar

Marianne Backlén författare, Helsingfors

Christel Björkstén psykolog, Helsingfors

Mikael Böök biblioteksaktivist, Lovisa

Elmer Diktonius författare, kritiker, tonsättare (1896–1961)

Jessica Parland-von Essen fil.dr, Sjundeå

Henry Pihlström fil.mag., Esbo

Tom Reuter professor emeritus, Helsingfors

Emilia Siltavuori fil.mag., Helsingfors

John Sundholm fil.dr, Karlstad

Trygve Söderling huvudredaktör för Nya Argus, Helsingfors

Klaus Törnudd pol.dr, Helsingfors

Nalle Valtiala författare, modersmålslärare, Grankulla

Germaine Dulac (1882–1942) hör till den avantgardistiska, surrealistiska och feministiska filmens pionjärer. Mellan 1914 och 1934 regisserade hon 29 verk, bland andra *La belle dame sans merci* (1920), *La souriante Madame Beudet* (1923) och omslagsbildens *L'invitation au voyage* (1927), som anknyter till Charles Baudelaires dikt med samma namn. Mest känd är hon för sin drömlika 40-minutersfilm *La coquille et le clergyman* från 1928 med manuskript av Antoine Artaud.

KOMMENTARER: TRYGVE SÖDERLING

Nyhetens behag

Om teknologisk-estetiska revolutioner, med PS om revolutionerande riksdagsval

Svårigheten att komma till en plats uttrycker vi i ett system av mil och kilometer, men systemet blir falskt så snart dessa svårigheter minskas. Även konsten modifieras av detta faktum, eftersom två byar, som tycktes belägna i var sin värld, blir grannar i ett landskap där dimensionerna förändrats.

Marcel Proust kommenterar här (1922) den förändring av platsupplevelsen – och därför, som han påpekar, av konsten – som *bilen* med sin oerhörda hastighet ger upphov till. Estetiska tolkningar av teknologiska genombrott är ett återkommande tema i *På spaning efter den tid som flytt*, med telefonin som ett annat högaktuellt underverk. Växletelefonisten är ”den gudinna som har privilegiet att förläna ljudet en hastighet större än blixstens”.¹

Lösrivandet, som det verkar, av rösten från sin fysiska bärare, och dess fördubbling i realtid i en geografiskt sett helt annan verklighet – varken telefonin eller radion förvånar oss längre. Men de borde kanske göra det, upptäckten av ”den globala byn” borde göras om varje dag för varje nytt medium; för Marshall McLuhan, som myntade termen 1962, handlade upptäckten närmast om TV.

Proust är fascinerad av telefonen. Det är, vid samma tidpunkt, också Vladimir Majakovskij i sitt poem *Про эмо* (1923), med mellanrubriker som ”Ett nummer har släppts lös i tråden” och ”Telefonen kastar sig över alla”.

Ett band. / En lina som spänts. // Vid ena änden / är jag i mitt rum. // Du i ditt rum i den andra änden. // Och däremellan / ser man, / skönare än i en dröm, // så stolt i sin snövita klänning // Mjasnitskaja [gatan] sträcka ut sig / genom Universum // som en elfbensminiatur. // Klarhet. / Genomskinliga klarhetstortyr. // Konstfärdigt flätad / av snö vitt hår // en tunn kabel som går / genom Mjasnitskaja! // Och allting hänger / på denna tråd.²

Vad 1920-talets modernistiska författare hade gjort av det sena 1900-talets ”platslösa” mobiltelefoni, för att inte tala om hela IT-revolutionen, kan man bara hallucinera om. Detta nummers ”Spekulationer i det kinematografiska” är samtida med de ovan anförda citaten av Proust och Majakovskij; Elmer Diktonius tankar om filmen som ”konstens flygmaskin” ingick i *Arbetets Jul* 1922. Som John Sundholm påpekar i sin kommentar var här inte ens själva begreppet ”film” etablerat, Diktonius talar parallellt om ”kino”

¹ Cit. ur del 4, s. 445 och del 5, s. 105 i Gunnel Vallqvists översättning, Bonniers 1993 (orig. *Sodome et Gomorrhe* II, 1922 och *La prisonnière*, 1923).

² Om *det där*, övers. Gunnar Harding och Bengt Jangfeldt, Bokomotiv 1980.

och ”levis” (från ”levande bilder”) och nämner ljudfilm som ”talande bilder”.

Jämfört med tidiga avfärdanden, på bröderna Lumières tid, av filmen som en leksak utan framtid, andas Diktonius både estetisk fingertoppskänsla för det nya och en del *hype*. Man noterar att han (provokativt) kallar expressionismen för ”huvudkonstriktningen för i dag” och att han just i denna riktning ser filmens stora, estetiska framtid: den ”renade, för oss ännu oanade [...] egentliga kinemakonsten”. 89 år senare kan man konstatera att många av de konstfilmer som gjordes

samtidigt med eller några år efter Diktonius artikel fortfarande hör till det estetiskt djärvaste och intressantaste som producerats på området. Senare, marginella teknologiska uppdateringar som färg, ljud och 3D har inte överskuggat styrkan och innovativiteten i till exempel Germaine Dulacs surrealism (se detta nummers pärmbild) och andra klassiska 20-talsverk som Man Rays *Le retour à la raison* (1923), Jakov Protazanovs *Aelita* (1924), Fernand Légers *Ballet mécanique* (1924), René Clairs *Entr’acte* (1924), Dziga Vertovs *Tjelovek s kino-apparatom* (1929), Luis Buñuels och Salvador Dalís *Un chien andalou* (1929), Jean Cocteaus *Le sang d’un poète* (1930) eller, i en senare generation, Maya Derens *Meshe Of The Afternoon* (1943).

Diktonius text ligger på ett intressant sätt i fas med detta estetiska avantgarde, som uppstår för att ny teknik möjliggör ny estetik. Att filmens huvudfåra idag trots allt snarare är vad Diktonius kallade ”varietémässiga mismaschprogram” för den ”kritiklösa publiken” är sen en annan sak. Den kommersiella verkligheten gör inte hans futuristiska visioner mindre intressanta.

Entusiasm, *hype* och visioner är ett sätt att förhålla sig till tekniska innovationer – och knappast det sämsta, trots allt; visioner är en nödvändig del

Scener ur Jakov Protazanovs sovjetryska sci-fi-fantasi Aelita (1924) – en uppenbar scenografisk förebild för bl.a. Fritz Langs Metropolis (1927).

av tänkandet, också när de inte slår in. Också efter läsplattornas ankomst skrivs till exempel de allra flesta romaner linjärt, utan de mängder av hypertextuella inslag som man för ett par tiotal år sen föreställde sig att skulle vara själva Framtiden.

Samtidigt har ändå någonting mycket radikalt skett med skriften i den digitala rymden, vilket Jessica Parland-von Essen sätter fingret på i sin artikel ”Textens transformering”. Att det skrivna nu mera definitivt än under den gutenbergska eran ”ryckts loss” från sitt tänkta ”original” har konsekvenser som vi bara börjat inse. En av dem illustreras av Wikipedia (se Mikael Bööks artikel), den för den vanliga användaren anonyma, behändiga, ickekommersiella, ständigt växande och självsanerande encyklopedin över all världens kunskap. En annan konsekvens handlar om ansvaret för det som publiceras i cyberrymden – en problematik som Yrsa Stenius nyligen har belyst inifrån den rikssvenska pressombudsmannens (PO:s) maskinrum. (Detta på *Nya Argus* seminarium om ”tidskriften i bloggåldern”, vi återkommer till inläggen i ett kommande nummer). Förutom vår förändrade perception av världen och av mänskliga relationer (se Proust och Majakovskij) och de estetiska revolutioner de möj-

*Vetenskapsmannen Loss förälskar sig i Aelita, drottning av Mars.
Rymdexpeditionen kulminerar i revolution bland marsianerna.*

liggör (se Proust och Diktonius) skapar ny teknologi alltså också ny juridik, ny politik.

Ändå är dagens IT-genombrott en krusning på ytan jämfört med den svallvåg som ångmaskiner, fotografi, elektricitet, glödlampor, förbränningsmotorer, flygplan, grammfoner, telegrafer, film, telefoner och radio satte i rörelse före och efter sekelskiftet 1900. Där, om någonsin, kan man tala om häftig, teknikdriven politisk och estetisk förändring.

Bertolt Brecht visionerade i en serie anteckningar mellan 1927 och 1932 om möjligheten att

förvandla radion ”från en distributionsapparat till en kommunikationsapparat”:

Der Rundfunk wäre der denkbar großartigste Kommunikationsapparat des öffentlichen Lebens, ein ungeheures Kanalsystem, das heißt, er wäre es, wenn er es verstünde, nicht nur auszusenden, sondern auch zu empfangen, also den Zuhörer nicht nur hören, sondern auch sprechen zu machen und ihn nicht zu isolieren, sondern ihn auch in Beziehung zu setzen.

Brechts vision om ett ”oerhört kanalsystem”, en ”storaradad kommunikationsap-

parat för det offentliga livet”, har i dag egendomligt nog förverkligats – men inte i första hand via radiotekniken, utan i och med webben, där alla kan vara lika mycket ”sändare” som ”mottagare” och där allt är ständigt tillgängligt för alla. Nya produktionsförhållanden – mobil telefoni, digitala kameror, bloggar, YouTube, Facebook – har på ett häpnadsväckande sätt förverkligat de tankar om ”emancipatoriskt mediabruk” som Hans Magnus Enzensberger lade fram 1970 i essän ”Byggsats till en medieteor” (*Kursbuch 20, Ord & bild 7–8/1970*) som en direkt vidareutveckling av Brechts ”radioteori”. Färska exempel på sammankoppling av två- och envägsmedia till en potentiellt emancipatorisk molotovcocktail är läckaget och publiceringen av tortyrbilderna från Abu Ghurayb-fängelset 2004, WikiLeaks (2006–) samt den egyptiska folkresningen i januari-februari i år, som också har beskrivits med formeln ”Facebook + Twitter + Al-Jazeera = Revolution”.

Den tråkiga nyheten är att inget du gör på nätet någonsin försvinner och att en Facebook-grupp för att störta makten också är ett ypperligt redskap för makten själv – när den vill nysta upp och bura in rebellerna. Medan vi talar om frihet bygger vi kanske frenetiskt vårt fängelse, genom att publicera, SMS:a och twittra vår varje rörelse, inklusive tankerörelse.

Det blev alltså inte riktigt som Orwell tänkte sig 1949 i sin roman; i världen post-1984 övervakar vi oss själva och anger oss själva, minut för minut. Också den sidan av den digitala revolutionens offentlighet förtjänar att hållas synlig.

Den definitiva estetiska bearbetningen av den nya offentligheten saknas kanske ännu, men i sin hit-singel 1981, "O Superman", leker Laurie Anderson oöversättbart med en språklig dubbeltydighet när hon talar om "*your electronic arms*".

PS. Ett sannare Finland?

Har någon kunnat förklara varför Timo Soinis parti på finska heter Perussuomalaiset ("Basfinnarna") men på svenska Sannfinländarna, vilket översatt tillbaka till finska skulle bli "Aitosuomalaiset" och på engelska kanske *True Finns*? "Perus" som i *Basic Finns* har positiva associationer till berggrunden, grundlagen, bastrygghet, primärvårdare och det svåröversatta finska "perusjätkä" ("basbisi"). Att vara *sant* finsk (finländsk), däremot, för tankarna till etnisk rensning. Frågan är om översättningsglappet är slarv, medveten strategi (provocera sant svensk-språkiga finländare?), eller bara ett sanningsenligt uttryck för partiets djupa kluvenhet mellan Timo Soinis verbalt begåvade mysfarbroderlighet och helsingforstvåan Jussi Halla-Ahos öppna rasism. (Kanske vi ännu får se "Aitosuomalaiset" bilda utbrytarparti?)

Att vara *basic* är att vara *man*, visar valet, trots att en av de sanna invalda är kvinnlig kroppsbyggare (motto: "Nouseeko sullakin jo?", "Stiger din också ren?"). Bara 28 procent, elva av de 39 invalda sannfinländarna, är kvinnor, vilket drar ner andelen i den nya riksdagen. (Trots det steg dess kvinnoandel som helhet från 84 till 86 ledamöter, eller 43 procent.) Den basfinska mansövertikten bekräftar den aura av nostalgi – mot moderna rackerier som svenskar, kvinnor, negrer och obegriplig konst – som vilar

över partiet. På den vägen betonar Sannf starkt sin vilja att värna den finska (finländska?) *identiteten*, vilket verkar förutsätta att en sådan identitet kan finnas eller åtminstone uppfinnas – ungefär som man i religiösa kretsar drar en rad praktiska konsekvenser av Guds existens utan att diskutera varför man har skapat honom (*honom*) just på detta viset.

Trots att valresultatet kan se ut som ett genombrott för ett nytt och förändrat Finland, verkar det sanna partiet mest stöda det som varit – dock mycket selektivt: "finskhet" men inte finländskhet; Gallen-Kallela-Sibelius-Edelfelt men inte på svenska; bastrygghet och mindre inkomstklyftor men inte socialism; invandrad mat som potatis och pizza men inte invandrare. Upplysningsoptimisten säger att det finns ett värde i att fördomar och missförstånd nu artikuleras i riksdagen där de kan bemötas i sak (80 procent är trots allt något annat än PerSu) i stället för att bara reproduceras i oändlighet i bloggkommentarer på nätet. Den politiska strategen antar att eventuellt regeringsansvar kan sänka *The Basic Finns*. Innan man plockar fram Lappo-paralleller och IKL-spöken måste man ändå få indikationer på vart partiet med sin massa av oskrivna ledamöter faktiskt är på väg i den kommande kraftmätningen – *The Masses against the Classes*, för att citera Manic Street Preachers. Är Soini en ny Kosola, Vennamo eller Alkio? Med andra ord, tänk om Sannf varken är det nya IKL eller det nya Landsbygdspartiet, utan helt enkelt den nya Centern?

20.4.2011

SPEKULATIONER I DET KINEMATOGRAFISKA

Av DIKTONIUS

1890 slungade de franska bröderna Lumière den första kinematografmaskinen i marknaden. Ursprungligen ej deras uppfinning — Muybridge Anschütz Friese-Green Marey Edison är milstolparna — men fullständigad av dem, innehållande alla de skilda uppfinnarnas samlade vinningar. 1890—1922, knappa 30 år — och nu är kinematografen ett faktum av rang, trängande sig i de mest olika grenar av den enskildas och samhällets företeelser, från den subjektiva konsten till den objektiva sociologin. I går en apokryfisk "maskin", i dag en makt som rör och berör millioner.

Från Frankrike således. 1900 filmade den numera världsbekanta firman Pathé det första dramat, i morgon har hottentotterna äran (eller har kanske redan haft). Den första fasta kinoteatern uppkom i Berlin 1905, i dag tjänstgör Londons stora Opera House som sådan. Det ambulande, misstänksamt emottagna styvbarnet har vuxit till en grym despot som i sin tur kastar de äldre syskonen på bar backe. Dessa nästan paradoxala fakta ger oss en liten glimt av den brutalt snabba framfarten.

När vi synar denna oerhörda framgångs orsaker, finner vi både yttre och inre. De sistnämnda, ehuru tillsvidare ganska obestämbara, är ej de minst medverkande till segertåget. Vi industrialismens tidsbarn, fordrar teknisk fullkomlighet och teknisk aktualitet även av konsten. Men medan våra tekniker redan i vild fart rusar genom luften, sitter poeterna fortfarande på månen, gräver diktarna djupa gånger i den psykologiska gröten, stirrar och hör sig målarna och musikerna blinda och döva på abstrakta färg- och ton-

fenomen. De saknar den spekulativa upptäckarlust som genomsyrar mänskligheten just nu (kanske mest tack vare vetenskapsmännens storartade bedrifter på sistone) — kinematografen har den. Det finns inga gränser för dess utvecklingsmöjligheter. Den är konstens flygmaskin.

Konst alltså? Det finns troende och nekande, det skrives för och emot. De finhylda muserna vill ej ge rum åt fabriksflickan. Särskilt skriker skådespelarkonsten om usurpation. Teatrarna står tomma kantänka, publiken löper till bion, kinon, levis eller hur det kallas, det söta barnet. Smaken fördärvas, konsten fördärvas, människan fördärvas. Kinematografen är djävulen i ny gestalt, busen som lockar och äter barnen. Hjälp!

Den största faran är dock icke för närvarande i ovananförda, och icke heller i det ej anförda vanligast-anförda, utan i njutningens lätthet. Härmed menas ej de positiva lättnaderna som kinon så rikligt bragt med sig — föreställningarnas billighet och korthet, friheten från festdräkttvånget, det snabba programombytet, lokalernas mångfald — utan lättheten i det direkta anammandet. Handlingens minutiösa beskrivning både på duken och de tryckta programmen lämnar intet arbete övrigt för betraktaren, sysselsätter lika mycket (litet) den skarpaste hjärnan som den slöaste läskunniga idioten. Temat må vara hur tillkrånglat som helst — i mönstergill ordning bjudes det oss som färdigskuren mat på tallrik. Schillers "konsten är lek" är en tung sten mot den lättheten. Att sittande på en stol få konsten rinnande i sin mun — det är nog en konst, men ej den rätta.

Elmer Diktonius filmartikel i Arbetets Jul 1922 (utg. Finlands Svenska Arbetarförbund)

Annars borde skådespelarkonsten vara lugn. Dess och kinematografins mål är alldeles olika. De levande bildernas nuvarande konkurrensförsök med de levande skådespelarna (mänskorna) är blott symptom av en av kinematografens infantila sjukdomar, som vid mognare ålder skall försvinna.

Och låt mig genast säga: de nu så aktuella talande bilderna, den talande filmen, tillhör även de nämnda sjukdomarna. Låt vara att uppfinnarna slutligen lyckas — till ex. med den sista nyheten: omformandet av ljudtill ljusstrålar — eliminera det maskinella skorrandet som fördärvar gramofonen och alla andra talproducerande apparater, och att de med samma förfaringssätt lyckas skapa momentgemenskapen mellan bild och ljud. Maskin är maskin — en underbar produkt av människans hjärna och händer, i sig själv åter hjärna och händer, men icke hjärta. Man må på pricken efterapa allt i det levande: ljudet, formen, färgen, lukten (kinematografen kommer nog i sin realistiska period att tillfredställa även luktnerverna) — det blir i bästa fall ett första klass mångsidigt eko, en onödig upprepning, en fattig rikedom.

Maskin är maskin. Djupast i mikrokosmos, högst i kosmos har vi trängt med maskinerna mikroskopet och teleskopet. Det är en fingervisning. Det maskinellas fantasiresurser (byggda på vår hjärnas fasta reala grund) är gränslösa. Varför stanna vid det tvådimensionella i "bilderna", då utvidgandet blott är en teknisk fråga! Tid och rum, vårt lilla fasta (kantänka!) halmstrå i den virvlande världsgröten, skådespelarkonstens speciella stötesten, övervunnen med leklätthet, de starkaste gränserna redan sprängda. En ynkelig futtighet, ett alldeles banalt nära liggande mål (efterapningen av

en helt bunden mänskokonst), då alla dörrar står öppna! Fantasifanatismen, bisarreriernas rekordkrumsprång må komma! Var är de dristiga flygarna? — maskinen väntar.

Men låt oss ännu för en stund hejda oss i den vilda flykten med de lika vilda perspektiven, och än en smula blicka på det nuvarandes snigelgång. De varietémässiga mischmaschprogrammen vilkas brokiga innehåll tycks kunna fullt tillfredställa den kritiklösa publiken, kommer snart att försvinna för att ge rum åt mera homogena sammansättningar. Det är nämligen mycket troligt — egentligen den enda utvägen — att den kommande kinematografen kommer att grena sig i tre alldeles skilda huvudfack, på olika sätt sedan utvecklande sig i respektiva riktningar. De vore då: de vetenskapliga filmerna (för skolor, studerande och vetenskapsmän), nyhetsfilmerna (från husväggar skrikande-avspeglande "det sista"; de nutida veckojournalerna är blott oansenliga frön), de direkta konstfilmerna. Av dessa tre arter blir de två förstnämnda vanligare än det dagliga brödet i alla hus, medan den sistnämnda i sin renade, för oss ännu oanade gestalt, kommer att bilda den rätta egentliga kinemakonsten, den konst, vars randiga brodd vi visserligen redan kan se i de nutida "konstfilmerna", men vilken i sin sanna form troligen skall skilja sig från dem lika mycket som en Michelangelos skapelser från primitiva urfolks barnsliga krumilurer.

Ännu en synpunkt: I stället för att hämmande ingripa i de andra konster-
nas inre liv och yttre betingelser, kommer kinemakonsten på sin väg mot fullkomlighet att ge de andra del av sina rön, sålunda medverkande även till deras växt, återbetalande sina tidigare lån med dryg ränta. Redan nu

kan man hos alla konstarter konsta-
tera smärre positiva tekniska nyheter
som otvivelaktigt härstammar från
den problematiska maskinen, och själ-
vaste expressionismen, huvudkonst-
riktningen för i dag, har psykiskt flere
beröringspunkter med den. Och den
svartsjuka skådespelarkonsten sedan:
är det ej filmen som framtvingat den
sannerligen ej för tidigt komna viljan
till föryngring och renässans som

tycks ha kommit över gamla moster
Thalia i alla världens hörn? Hon in-
såg kanske, sant nog, det livsfarliga
i snarkandet bland kulissdammet, när
ungdomen kom körande med motorer,
elektriskt glödljus och andra mekani-
kens fanstyg. Av den lilla svarta med
ljus i mörker stillsamt opererande
maskinen blir konstens mest bullrande
väckarur.

KOMMENTAR ♦ KOMMENTAR ♦ KOMMENTAR ♦ KOMMENTAR ♦ KOMMENTAR

Elmer Diktonius' korta betraktelse "Spekulationer i det kinematografiska" är ett ur finländsk synvinkel unikt bidrag till filmessästiken. Trots att den publicerats två gånger på svenska, 1922 i *Arbetets Jul* och 1925 i *Filmrevyn*, har den sorgligt nog blivit bortglömd. Antagligen var det den relativt nydisputerade Ragnar Öller som såg till att essän trycktes upp på nytt. Öller hade varit *Filmrevyns* redaktör sedan starten 1921 och tidskriften hade också en finskspråkig parallellutgåva, *Filmi-aitta*. Men den finskspråkiga utgåvan var inte identisk och *Filmi-aitta* publicerade heller aldrig Diktonius' bidrag.¹

Diktonius är tidigt ute och han är entusiastisk. Vilket även är en av orsakerna till att essän glömts bort. Man samlade inte kulturellt kapital genom att skriva om film vid den här tiden, och det var få som intresserade sig för filmen på allvar. Dagens ihjälälskade modernist, Henry Parland, skulle skriva om film utifrån helt andra förutsättningar flera år senare. Året

1922 låg de ryska montage-teoretikernas filmhistoriska väckarklockor, *Strejken* (1924) och *Potemkin* (1925), i framtiden. För Parland var de redan historia. Sveriges Victor Sjöström och Finlandsfödda Mauritz Stiller hade däremot redan förbluffat omvärlden med psykologiskt trovärdiga porträtt när Diktonius satte sig ner för att spekulera. Svenskarna fick den blivande storheten Carl Th. Dreyer att skriva entusiastiskt om den svenska konstfilmen i en tidningsartikel publicerad redan i januari 1920. I samma artikel passade Dreyer på att beklaga sig över att danskarna lät sig duperas av Nick Carter-seriefilmer. *Filmrevyn* var också förtjust i den svenska filmkonsten, men då tidskriften var beroende av att föra fram filmens sak som både kultur och kommers, varvades beundrande artiklar om Sjöström & co med annonser för tyska nudist- och sexualupplysningsfilmer. Filmens första offentlighet var med andra ord lika brokig som innehållet, i motsats till den litterära offentlighetens, som vid den här tiden hade den sköna litteraturen som huvudsaklig måttstock. Alltså var det allvarliga och auktoritets-skapande ögon som bläddrade i litteraturtidskrifterna. I *Filmrevyn* skrev man också för våta blickar.

Filmhistoriskt sett innebar övergången till 1920-talet det slutgiltiga konsoliderandet av spelfilmen, bio-

1 Jag hittade essän när jag i tiderna bläddrade igenom *Filmrevyn* för att få en bild av hur filmreceptionen såg ut på 1920-talet. Clas Zilliacus, som letat ännu mera fördomsfritt, hittade versionen från 1922 som han vänligen ställt till mitt förfogande.

grafpalatsen och filmstjärnorna. Filmen skulle både tämjäs och bli konst genom att visas i helaftonsformat i pampiga lokaler. Liksom Diktonius var man miss-tänksam mot ljudfilmen, men av ekonomiska och estetiska skäl, inte för att den stumma filmen realiserade det moderna samhällets ideal, "hjärna och händer", som han kärnfullt ser som maskinens sanna jag. I maskinens tidevarv är hjärta gammaldags känslolopjunk. Diktonius' verkliga själsfrände verkar finnas i Dziga Vertov som i början av 20-talet klippte ihop propaganda- och nyhetsfilmer för Sovjetstaten. En annan svensk, Viking Eggeling, som dog 1925, hade också en vision om ett unikt uttryck för filmen vid den här tiden. Han ville skapa ett rent visuellt språk där nuflödet och skapandet av nya former skulle förkroppsliga det nya, det oavbrutna framdrivandet. De här idealen om progression skulle komma att omsättas i en mängd olika former och idéer framöver, från futuristisk fascism till kommunistisk kallblodighet, från konstruktivistisk optimism till expressionistisk håglöshet, från filmklippningens pragmatism till filmbildens renhet.

Övergången till 1920-talet *är* en intressant tid. När man blickar tillbaka blir historien knivskarp. Det förflutna blir verkligen ett främmande landskap. I Finland och i svenska tidskrifter i Finland debatteras till exempel rashygieniska frågor och parlamentarismen angrips. Man är motvilliga demokrater eller mot demokrati. Inom estetikens fält är det aningen trögare, som så ofta inom humaniora. Yrjö Hirn är bekymrad över modernitetsbejakarna som propagerar för en värderativism. Ragnar Granit är i sin tur kritisk mot Hirns oförmåga att se den nya varseblivningspsykologins konsekvenser: vi skildrar det vi ser, inte vad vi vet, så som den idealistiska estetikern propagerat. En syn på perceptionen som innebar en uppmaning att göra upp med den västerländska hierarkiseringen i primitiva och förfinade uttryck. Här framstår Hirn som mera radikal än Diktonius som ännu tror att "hottentotterna" inte vet bättre. Henning Söderhjelm, den motvillige modernisten, är också engagerad och anklagar den svenska överklassen för att gömma sig på universiteten och se bakåt i stället för att ta sig an den nya tiden så att språkfrågan inte fylls med ett nationalistiskt innehåll. I tidens anda vill han se språket som strikt materiellt, som ett av många tillgängliga instrument, alltså finns det ingen djupare innebörd i att tala svenska heller. Det är med andra ord turbulent inom politik och estetik.

Men, det är alltså bara Elmer Diktonius som gör den direkta kopplingen till filmen i Finland, till ett

medium som tvingar diktarna att sluta gräva "djupa gångar i den psykologiska gröten", till ett medium som säger att också konsten måste genomgå de förvandlingar som vetenskapen tvingat fram, och till ett medium som säger att också konsten måste blir demokratisk. Diktonius är så tidigt ute att film heter "kinematografi" och "kino" i den första versionen, språket har inte satt sig 1922. Tre år senare är det "film" som gäller. Detta vacklande i formandet av ett språk för filmen kännetecknar hela perioden, de svensktalande intellektuella står och vacklar mellan det gamla och det nya, filmens estetik befinner sig i ett vacklande mellan den tidiga filmens attraktionsestetik där föreställningarna är korta och billiga, och den nya filmen, "kinemakonsten", den som skall infria löftena att "fabriksflickan" slutligen skall bli en av "muserna". På finska får filmen ett språk först 1927 i Artturi Kannis översättningar där filmduken domesticeras till "valkokangas". Den turbulenta tiden är tämjad.

Diktonius kopplingar mellan filmen, "kinematografen", som den nya världens konst, realismens "bullriga barn" och expressionismens exponent, skulle utvecklas senare under 1920-talet av kontinentala storheter som Béla Balász och Siegfried Kracauer, för att inte tala om Sovjetfilmens entusiastiska teoretiker och praktiker Sergei Eisenstein och Vsevolod Pudovkin, men då anpassade till den form filmen funnit som berättande fiktivt medium i helaftonsformat. I dagens globala och heterogena audiovisuella kultur där alla former brutits ned finns ett nytt intresse för den öppna och mångskiftande tidiga filmen. Liksom vi idag står på en tröskel stod Diktonius där i början på 20-talet vilket just möjliggjorde att han fick och kunde spekulera. I "fantasifanatismens" namn påminner han oss om att för filmens del sätts gränsen enbart av tekniken och förebådar att filmen kommer att överskrida den tvådimensionella bildens begränsningar. Idag befinner vi oss där och filmvetarna tvingas spekulera på nytt för att inte fastna blickande "på det nuvarandes snigelgång".

JOHN SUNDHOLM

Textens transformering

– om varför vi lever i en brytningstid

Livet i den gutenbergska galaxen, som mediaforskaren Marshall McLuhan kallat den,¹ eller den gutenbergska parentesen, ett begrepp tillskrivet den danske professorn L.O. Sauerberg, var en tid då författare och verk var entydiga begrepp, då original var något som kunde användas om text, inte bara om den fysiska texten, utan också dess innehåll. Originalen var i denna kultur per definition mer värt än kopian, trycket, imitationen eller pastischen. Postmoderna filosofer och konstnärer problematiserade detta på allvar först efter den identitetskris de stora världskrigen framkallat i den västerländska kulturen. Fortfarande fungerar ändå till exempel vårt arkivväsende helt utgående från denna logik, i motsats till moderna kritiska texteditioner, där man närmar sig texterna och skrivhandlingen som processer, där versioner inte kan rangordnas.

Under den tryckta textens era var det enkelt att jämföra texter och man lyckades inom den mognande bokbranschen lansera upphovsrätten för författare. I början gällde den endast några år, så att upphovsmannen kunde få en skälig ersättning för sitt arbete. Mecenaternas betydelse minskade; det borgerliga samhället trodde på individens arbetsinsats och på det skapande geniet, som så gott som ur intet med sin egen tankes kraft kunde upptäcka stora sanningar om världen och människan. Till detta hörde också den ökade betydelsen av "originalen" eller "originaltexten", något som förut inte varit särskilt relevant. Handskrivna texter och gamla manuskript var aldrig fullständigt identiska, men tryckkonsten skapade en illusion om en originaltext, en text som

skapats och auktoriserats av en enda individ. Auktoritet och expertis blev något som också kunde erhållas genom en kontrollerad (ut)bildning, som i ett gammalt korporativt system.

Den digitala textens särdrag

I dag har det vid sidan av den tryckta texten uppkommit en digital textmassa som dessutom växer närmast exponentiellt. Webben i sig själv är oöverskådlig, ingen vet exakt hur den ser ut eller är strukturerad. Luke Tredinnick har skrivit insiktsfullt om vad detta innebär för kulturen. Det är fler människor än någonsin förut som producerar text och som också lägger ut text på nätet.² I och med att textmängderna ökat lavinartat och publiceringen är möjlig för så många människor har den kulturella mekanismen kring publicering och konsumtion av text förändrats. Som Clay Shirky uttryckt det: förr gällde "gallra först, publicera sedan", som nu har ersatts av "publicera först, gallra sedan".³ Det är lätt att himla sig över alla för en själv meningslösa bloggar, men som Shirky påpekar, är de knappast meningslösa för dem som skriver dem och många har ändå sina nischade läsare, som kanske bara är deras närmaste vänner.

Webben förändras också hela tiden och man räknar sällan med att något finns där för evigt. Den digitala texten är föränderlig och den blir per definition

1 Marshall McLuhan. *Gutenberggalaxen. Den typografiska människans uppkomst* (Stockholm 1969).

2 Luke Tredinnick: *Digital Information Culture: The individual and society in the digital age*. Chaddos, 2008. s. 59.

3 Clay Shirky: *Here comes everybody. How change happens when people come together*. (London 2009) s. 96-108.

aldrig färdig, det finns varken original, kopior eller slutgiltiga versioner. Både medier och programvara föråldras och information blir ofta otillgänglig av sådana orsaker. Den digitala texten är av en efemär karaktär; den är instabil och undflyende. I detta läge försvinner också den tydliga roll upphovsmannen haft i vår kultur sedan romantiken. Det finns mycket text i dag vars upphovsman man inte känner till, eller som har flera upphovsmän. Eftersom en text kan leva och ständigt förändras, vilket i många fall är en bra sak – jämför bara ett tryckt uppslagsverk med ett på webben – fördunklas betydelserna av upphov och texten börjar leva ett eget liv. Roland Barthes utrop om att upphovsmannen är död har blivit ännu tydligare i den digitala världen. Trots allt behövs ändå människor för att skapa nytt och stå för kreativitet och innovationer.

Dolda begränsningar

Man kunde lätt tänka att den digitala texten i vid bemärkelse har inneburit en textens befrielse, att den dynamiska virtuella texten är fri från begränsningar. Vi kan välja mellan otaliga bokstavstyper, oändliga layouter och vi kan skapa och manipulera bilder på ett sätt som gör att man lätt känner sig omnipotent. Med hjälp av datorn och webben kan vi spränga många gränser som tidigare medier haft. Nu när den tryckta textens hegemoni är bruten, blir dess betydelse för kulturen tydlig: vi ser nu hur ideologier och ekonomi direkt påverkat och påverkats av kommunikationens form, av det tryckta mediet. Den digitala världen ter sig som den ultimata frihetens kultur.

Men som Jaron Lanier påpekat är denna frihet en chimär. När vi kastat tryckpressens bojar och simmar i den digitala textens hav, ser vi inte att också detta hav styrs av strömmar, av molekylernas bestämda kemiska relationer och havets ekologiska balans. Dels beror detta på att allt är så nytt, i en brytningstid är det svårt eller omöjligt att urskilja detaljer och de stora sammanhangen och se deras relationer. Men det beror också på att teknologin och de logiska strukturerna som producerar och presenterar texterna är väl dolda för oss. I sin användarvänlighet har tekniken blivit oväsentlig för alla dem som inte direkt arbetar med utveckling och underhåll av

informationsteknologi. Eller snarare: man upplever den som oväsentlig eller onödig att förstå sig på. Idag ingår ännu inte tillräckligt med it-kunskaper i grundutbildningen, inte teknologins historia eller grundprinciper. Det är kanske inte nödvändigt att alla har den kunskapen, men den borde ingå i all högre utbildning, också inom humaniora. Det beror på att de tekniska strukturerna påverkar vår kunskap och vår kultur, hur den struktureras och de mekanismer som driver fram betydelser och kommunikation i vårt samhälle. Således påverkar den också oss själva, hur vi fungerar och uppfattar oss själva.⁴

Eftersom vi vanligen nås av färdiga produkter inser vi oftast inte att det bakom varje lösning finns många val, som påverkar inte bara hur texten ser ut, utan också dess strukturer och till och med vårt eget beteende. Det kunde ha funnits många fler alternativ till hur man programmerar datorer och hur man strukturerar informationen i dem. De strukturer som i dag dominerar, såsom "filer" och "webbsidor", är bara ett av många alternativ. Dessa strukturer kommer att påverka vår kultur lika mycket som tryckpressen.

Det finns emellertid en annan aspekt av den digitala texten som är ännu mer problematisk för humanisten. Den sammanhänger med föregående resonemang, om att vi behandlar datorn och dess program som en svart låda, där det pågår något för oss irrelevant. Vi är nöjda med att vi på datorskärmen ser det som vi önskar, men som de facto är mycket mer predestinerat och påverkat av våra tidigare erfarenheter av datorer än vi vill medge. Det är viktigt att komma ihåg att datorskärmen inte är ett papper utan att den visar en representation, en vald bit av det som pågår inne i ett mycket komplicerat system. Och detta system opererar inte med betydelser, för betydelserna finns bara inne i våra hjärnor. Samtidigt är de betydelser vi tillskriver det vi ser på skärmen åtminstone delvis producerade av datorn.

Det handlar alltså om betydelse. Låt oss alltså vända oss till kultursemiotikern Juri Lotman, som liksom andra lingvister och semiotiker skriver om språkets pragmatiska och syntagmatiska dimensio-

4 Jaron Lanier: *You are not a gadget. A manifesto*. (London 2011).

ner, och hur de två möts i yttrandet eller skrivandet och tolkandet. Betydelser är komplexa i sig, inte minst skapande av betydelse är allt annat än enkelt. Enligt Lotman är redan det utgående meddelandet en sorts kompromiss: då vi formulerar ett ord eller en mening fastslår vi en eller några specifika betydelser, vad vi avser med vårt uttalande, och samtidigt avgränsar vi ordets och begreppets alltid mer eller mindre diffusa betydelser och tvingar in dem i ett visst sammanhang, som alltid blir unikt.

Språket har två (eller tre, beroende på om man håller sig till den europeiska eller amerikanska semiotiska skolan) dimensioner – varav datorn emellertid endast kan operera med en: den representerande symbolen. Alla andra aspekter raderas ut i datorns svarta låda, som omöjligen kan ta i betraktande innehållet, betydelsen eller det representerade. Inne i datorns system frikopplas tecknet från sin betydelse och genomgår olika processer varefter en ny representation spottas ut på skärmen. Trots att man kan utveckla systemen så att datorer kan hantera osäkerhet och olika slag av ambiguitet i högre grad, kan de ändå aldrig tänka, eftersom tänkandet kräver medvetenhet om tecknens betydelser. Datorns själlösa räkneoperationer kan aldrig likställas med en människas skapande handling då vi ”spottar ur oss text”. Då vi låter datorn hantera tecknen som om de vore tomma, utan innebörd, försvinner den kreativa dimensionen. Om vi låter det ske i en för oss svart låda, utan att vara medvetna om hur den fungerar eller påverkar tecknen, är vi inte vetenskapliga. Vi måste minnas att datorn i grunden är en räknemaskin, *a computer*. Den kan inte resonera eller tänka.

Det för Jaron Lanier mest absurda och oroande är att vi i dag är färdiga att betala för tekniken, men inte för innehållet. Enligt honom har all kultur bara blivit en enda stor kaotisk röra, som egentligen gjort kulturell utveckling omöjlig (samma har ju sagts om människans evolution i dag). Lanier påpekar att ingen musik gjord efter millenieskiftet längre går att identifiera på basis av stil. Det har inte kommit

något nytt: medan varje barn vet att heavymetal inte kan härstamma från 1940-talet eller en rap-låt från 1960-talet, finns det ingenting specifikt nytt stilmässigt sedan digitalkulturen (och piratismen) slagit igenom. Det är förstås svårt att bedöma i vilken mån han har rätt. Man kan ju också tänka sig att webben leder till en massa små minisubkulturer, som man bara inte kan urskilja i dag, i samtiden. Om nu sedan den stora underhållningsindustrins styrning av populärkulturen har varit så mycket bättre, eller romantikens märkliga genikult. Men i alla fall fick ju en del konstnärer sitt levebröd på så sätt. I grunden har Lanier ändå en mycket viktig poäng:

Right now we get certain free cloud services in exchange for being spied on and not being paid, while still overpaying for bandwidth. It's a bad bargain [...] If online activity is ever to support a middle class, then there has to be peer-to-peer commerce, not just fluke commerce for the few who become the very most famous.

Benhårt försvarar också Jaron Lanier i sin bok människan och värdet av mänsklighet och kreativitet mot allt slags svärmtänkande. Han oroas av hur lätt människor förleds av tekniken och företagen bakom dem. För ofta handlar man utan att reflektera, men folk är också ibland farligt okunniga. De frågar sig sällan om det finns alternativ. Man nöjer sig med att snällt fylla i några fält och krusa i några rutor här och där och skapar sig samtidigt representationer på webben, som sedan kraftigt påverkar ens självuppfattning. Tillplattade, förenklade profiler blir ”personer”, med vars hjälp sedan företag spionerar på oss. Lanier har många slagkraftiga formuleringar på lager: ”Stop calling yourself a user. You are being used.” Samtidigt som sociala medier och öppen data framstår som mänskliga, konstruktiva och generösa fenomen, är det inte alls sagt att de alltid är det. Datorerna är ändå bara stora räknemaskiner, som omöjligt kan förstå innebörden av någonting. Allra minst något om hur det är att vara människa.

JESSICA PARLAND-VON ESSEN

Om WikiLeaks, Wikipedia och bibliotekens framtid (2)

Wikipedia och bibliotekarierna

15 december 2010. Wikipedia fyller 10

Idag firar alla wikipedianer i världen Wikipedias 10-årsjubileum. Alla andra borde också finna anledning att feta. Wikipedia är ett av nutidens sju underverk. Vid det här laget nödgas jag erkänna att jag också är wikipedian (det vill säga frivillig medarbetare i Wikipedia) och i den meningen kanske jävig.

I synnerhet borde bibliotekarierna och medlemmarna av Biblioteksförbundet som jag själv slå klackarna i taket. Men eftersom jag råkar vara grundligt förkyld måste jag tyvärr avstå för egen del. Mellan nysningarna och huvudvärkarna ska jag väl ändå kunna pressa ur mig några ord.

Senaste december deltog jag i föreningen "Wikimedia Finland" årsmöte, som för övrigt hölls i Kirjasto 10 i Helsingfors. Med största sannolikhet var jag den enda medlemmen ur Biblioteksförbundet som infunnit sig. Jag skulle också gärna vilja påstå att var och en av de cirka tio andra närvarande personerna vad åldern beträffar kunde ha varit mina barnbarn. Men det vore kanske ett osakligt påstående. Nå, någonting säger det väl om evenemangets natur och anda.

Där talades det bland annat om bibliotekets eventuella roll i föreningens verksamhet. Det slogs fast att biblioteket och föreningen borde samarbeta. Jag hörde själv till dem som föreslog detta.

Vad skulle ett sådant samarbete kunna tänkas innebära? Härmed ställer jag frågan till er, Kirjasto-Kaapelis läsare och skribenter, som bildar det allmänna bibliotekets grädda i Finland (redan genom

att diskutera vad biblioteket och bibliotekarierna nu borde göra skiljer ni er från alla tysta mjölkflickor och -pojkar).

20 januari 2011. Om bokförvärvets förvillelser

Till bokförvärvare Ann-Sofi Green och de svenska bibliotekariernas BIBLIST.

Vissa läsare vill ha riktiga böcker, som är tryckta på papper. Det händer att de också är villiga att betala tusen kronor för en sådan bok. Andra läsare nöjer sig med e-böcker som bara kan läsas på skärmar eller e-papper (för att inte tala om audioböcker) men som å andra sidan är gratis. Den som skriver hittar numera ofta sig själv i den senare läsarkategorin, särskilt då jag läser artiklar i uppslagsverk. Då är det den underbara Wikipedia som gäller.

I Wikipedias artikel om det tyskspråkiga förlaget VDM (tack för referensen i Ann-Sofis meddelande!), som ger ut böcker med innehåll från till exempel Wikipedia, nämns det att förlaget i fråga håller sig med kontor i Mauritius och i Moldavien, vilket väcker associationer till de senaste avslöjandena från WikiLeaks med flera om diverse företags, bankers och politikernas ekonomiska oegentligheter i skatteparadiserna.

Wikipedianerna, som skrivit artikeln, påpekar också: "*Submissions are neither peer reviewed nor edited*". Alltså att inlämnade manus varken fackgranskas eller redigeras. Men här tycker jag nog att wikipedianerna som skriver om VDM försöker bita sig själva i svansen. Wikipedias fantastiska framgångar beror ju inte minst på att så mycket av det som står där faktiskt har blivit ovanligt noggrant granskat och redigerat.

Jag ska fortsätta den här lilla utläggningen med ett konkret exempel hämtat ur den ovannämnda Wikipedia-artikeln.

Förlaget VDM har publicerat en *History of Ghana* av Fredric P. Miller med flera. Boken består av några Wikipedia-artiklar om Ghana. Författaren "Fredric P. Millers" och medförfattarnas namn har förlaget måhända skarvat till ur egen fatatur. Girafferna på bokomslaget påminner mig om Johan Bargums utmärkta teaterpjäs där det frågades: "Finns det tigrar i Kongo?" Jag utgår i alla fall ifrån att bokens själva innehåll är någorlunda vederhäftigt, och kanske rentav riktigt upplysande. Ty det är som sagt hämtat från Wikipedia.

Men poängen är att Wikipedias användare kan klara sig utan att öppna kontor vare sig i gamla, hederliga Tyskland eller i skatteparadisen. Wikipedia har nämligen en egen bokskapare som varje wikipedian eller läsare av uppslagsverket kan ta i bruk. "Med bokfunktionen kan du skapa en bok av valfria wikisidor", står det i Wikipedias meny. "Du kan exportera boken i olika format, till exempel PDF eller ODF, eller beställa en tryckt kopia". Det här ska jag använda mig av när jag reser till Ghana nästa gång med bara en iPad och kanske någon enstaka färsk, om än gammaldags, bok i bagaget... Hälsningar och så vidare.

22 januari 2011. Om bokförvärvets förvillelser
(fortsättning på ämnet)

"Man ska inte bara säga't, man ska göra't också", sade några kloka lärare på 1970-talet.¹ Så blir det ju dock bara alltför sällan. I morse använde jag i alla fall Wikipedias bokskapare för att sammanställa (kompilera, som det heter) en bok om Ghana. Närmast för mina egna behov, bör jag väl tillägga. Läsare som är intresserade av Ghana kanske ändå vill ta en titt på resultatet, som finns här: <http://en.wikipedia.org/wiki/User:Mikaelbook/Books/Ghana-Wikipedia>.

Ja, och så var vi (särskilt Marie B) ju inne på frågan om hur man egentligen ska definiera "en bok".

1 Sven Björklund & Kristin Lind: *Man ska inte bara säga't man ska göra't också: upplevelser från Freinet-klasser*. Raben & Sjögren 1977 (<http://libris.kb.se/bib/7234021>)

En sak förefaller klar: sedan ett antal år tillbaka är vi i färd med att omdefiniera boken. Detsamma gäller förvisso journalismen och journalisten (behöver jag påminna om WikiLeaks?) samt biblioteket och bibliotekarien. Även dessa är redan på god väg att bli omdefinierade.

Medan jag valde ut och kombinerade de olika avsnitten i min Ghana-bok (som kallas "min" närmast därför att jag har försökt skraddarsy boken för mitt eget omedelbara behov av samlad information om Ghanas geografi, förflutna och senaste politiska historia) upptäckte jag att wikipedianerna redan har satt ihop några tusen böcker av detta slag.

Precis då jag hade sparat "manuskriptet" stötte jag på "WikiProject Ghana". Det är en grupp av wikipedianer, som bildats "för att i en anda av samarbete organisera Wikipedias artiklar om Ghana".² Medlemmarna i gruppen har letat fram och klassificerat inte mindre än 2332 Ghana-relaterade artiklar – hela två storleksordningar mer än de 22 artiklarna i min Ghanabok! Som en gest av erkänsla för sakkunskapen och en påminnelse om var mer kunskap står att söka infogade jag omedelbart Wiki-projektets projektbeskrivning i slutet av min bok. Där återfinns också en imponerande, automatiskt genererad förteckning över alla wikipedianer som har bidragit till att skriva, redigera och korrekturläsa min boks innehåll.

Nu är det dags att tala lite om en annan bok, nämligen iPad. Sedan några veckor tillbaka äger jag ett sådant ting. Ska då det också kallas för en bok, undrar jag emellanåt, men jag ska inte försöka besvara den frågan i det här sammanhanget. Låt oss helt enkelt kalla iPaden för en läsplatta. Och låt oss samtidigt påminna om någonting som Apple, iPadens tillverkare, nyligen hade mage att göra. Vad jag syftar på är detta: för ett par veckor sedan förbjöd Apple mjukvaruutvecklaren Igor Barinov att sälja sin specialdesignade "WikiLeaks-applikation" via sin butik på nätet! Och var hittar man Apples appar om de inte står att få på Apples egna butikshyllor? Ingenstans. Apple har nämligen monopol på iPad-appar.

2 http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:WikiProject_Ghana

Jag tycker det borde pratas och skrivas mer om Apples censuratgärd i offentligheten. Dokumentationen av denna skandal har visserligen inletts av journalisterna, men bibliotekarierna kunde gärna dokumentera fallet grundligare. Det handlar ju om den läsande publikens rättigheter!

Förklaringen till att iPaden dyker upp här, i samband med Wikipedia, är förstås den att jag till slut, efter min *learning by doing*-upplevelse med Ghana-boken, överförde den sistnämnda till den förstnämnda i akt och mening att börja läsa eller åtminstone bläddra i (och på) den.

Det visade sig vara riktigt trevligt. Boken innehåller inte bara text utan också fina bilder, till exempel av kraftverket i Akosombo, som producerar elektricitet för aluminiumsmältverket i Tema. Men nu har jag skrutit tillräckligt om min bok. Som tyvärr saknar dikter. Med vänliga hälsningar och så vidare.

22 januari 2011. Bibliotekarierna och Wikipedia

Förslaget om att biblioteken borde stöda Wikipedia med pengar är kanske inte riktigt så bra som det verkar vid första påseende. Biblioteken tilldelas offentliga medel för bok- och materialförvärv, inte för att göra donationer.

Däremot skulle biblioteksfolket kunna stöda Wikipedia på arbetstid (och varför inte också på sin fritid) genom att ytterligare förbättra uppslagsverkets innehåll och främja kännedomen om och användningen av det bland den läsande allmänheten.

Varför bara tar biblioteken av Wikipedia utan att ge åt Wikipedia? Förbjuder reglementet bibliotekarierna att bidra till Wikipedia på sin arbetstid?

Skulle inte biblioteket kunna betrakta Wikipedia som sin sak på samma sätt som läkarna försöker främja folkhälsan och domarna strävar efter att stöda rättsstaten?

På den frågan svarar Heikki Poroila att det inte går för sig eftersom "biblioteket inte är en självständig förvaltningsenhet".

Men vad innebär det att biblioteket inte är självständigt? Vem eller vilka är självständiga ur en administrativ synvinkel? Hur kommer det sig att Wikipedia är självständig medan biblioteket inte är det?

Varför kan inte biblioteket vara lika självständigt som Wikipedia?

Undersåtementaliteten, den andliga underkastelsen under överheten, var ska den sluta! Biblioteket, sådant som vi har lärt känna det, har kommit till vägs ände. Antingen gör sig det allmänna biblioteket (*the public library*; folkbiblioteket) fritt och självständigt eller så kommer det att uppslukas av Google, Apple, Microsoft, Amazon, Visa med flera IT-jättar.

Biblioteket i ordets vidaste mening kommer naturligtvis inte att försvinna helt ens ifall vi tillåter den kapitalistiska IT-industrin och medvetandeindustrin (för att återanvända Hans Magnus Enzensbergers begrepp) att ödelägga det. Men som en offentlig tjänst kanske biblioteket försvinner åtminstone för en tid framåt. Det går kanske med biblioteket som det gick med posten. Det blir "Librella" eller någonting annat på de imperialistiska mördarnas *volapük*.

De imperialistiska mördarnas handgångna män uppträder i WikiLeaks-videon *Collateral Murder*, som publicerades på nätet senaste vår tack vare soldat Bradley Manning.

Administrativ självständighet betyder att man förstår och erkänner att dessa ting hör ihop: WikiLeaks, Wikimedia och biblioteket. Ifall den offentliga bibliotekstjänsten försvinner, då försvinner också offentligheten. Journalisterna förmår inte ensamma upprätthålla den eftersom pressen och media är affärsföretag, som först och främst agerar för att fullfölja vinstmotivet. Biblioteket har andra primära syften.

Sociologen Habermas beskrev hur offentlighetens strukturer successivt hade förfallit från 1750-talet till 1950-talet (i *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1962). Ifall Habermas också hade haft World Wide Web, Wikipedia och WikiLeaks att skriva om i början av 1960-talet så hade han kanske varit mindre pessimistisk.

24 januari 2011. Hegemoni?

Hur mycket man än försöker betona och dyrka "fakta" kommer det tider då också de mest etablerade förhållanden och begrepp förefaller att rubbas och bringas på fall – ända tills de faktiskt faller. Då för-

ändras ”hela världen”. (Efteråt kanske det trots allt visar sig att mycket ändå förblev som tidigare.)

Att boken, biblioteket och bibliotekarien är föremål för kraftiga och till synes obevekliga transformationer har länge stått klart. Förändringen som sådan är alltså ”ett faktum”, vilket Wikipedia är ett gott (och positivt) exempel på. Och trots att WikiLeaks i jämförelse med Wikipedia framstår som ett ytfenomen (ungefär så som journalismen är ytligare än den litteratur som ges ut i bokform) förtjänar också dess aktiviteter att nämnas då samhällsutvecklingen betraktas ur ett längre perspektiv.

WikiLeaks är ett uttryck för det faktum att det har uppstått en ny, annorlunda, självständig och global makt vid sidan av kommundirektörens, byråkrats, chefredaktörens, direktörens, ministrarnas, presidentens och ordförandens makt. Även om denna nya makt ”enbart” stöder sig på ”information” så tycks den i någon mån vara kapabel att rubba till och med den med rymd- och atomvapen rustade supermakten. Hur förklarar man annars dödshoten mot Julian Assange? Och varför förbjuds Kongressbiblioteket att ge sina besökare och sin personal tillgång till WikiLeaks?

Denna nya makt skulle gärna kunna få namnet ”Hegemonia” som en ärebetygelse till den republikanska statsteoretiska tradition som började med Niccolò Machiavelli och som via Antonio Gramsci fortsätter ända in i vår tid. Men i internets och ”cyberkrigets” era har också denna tradition gått in i en brytningsperiod. Dessutom vet vi inte ännu riktigt hur den nya hegemonins ansikte kommer att se ut.

Utgångspunkten bör i alla fall vara att de allmänna bibliotekens framtid beror på bibliotekarierna och inte enbart på de kommunala beslutsfattarna eller -ordförandena. Bibliotekarierna måste naturligtvis oavbrutet sköta den ”grundläggande informationsförsörjning (*perushuolto*) som också de mest passionerade militanterna är beroende av” (Poroila). Men är detta tillräckligt? Biblioteket fyller som alla vet många olika uppgifter och uppdrag i samhället. Jag skulle till exempel vilja nämna följande:

- underhållning (traditionell och lineär läsning av romaner med mera)
- barnuppfostran (bekanta sig med viktiga verk som *Vad tror du att det hände sen?* och *Nalle Puh*)
- medborgarfostran (kallas även folkbildning)

– filosofi (om det är så att vishetsälskarna behöver böcker och bibliotek)

– socialarbete (vilket enligt biblioteksspecialisten Tuula Haavisto anses höra till bibliotekets viktigaste uppgifter i Storbritannien.³)

– kulturernas mötesplats (tänk globalt)

– lokal minnesinstitution (*Community Memory*)

– civilisationens minnesorganisation (*translatio imperii et studii*)

– med mera, med mera.

Dessa verksamhetsområden betonas olika beroende på land och kontext. Icke desto mindre är biblioteket universellt. ”Bibliotek är fantastiskt så totalt lokalt och globalt samtidigt”, rapporterar Ingrid Atlestam från ett besök på Mauritius (*BiS* 4/2010). Den nya universalism som behövs i dag kan bara byggas i samarbete med biblioteken och med bibliotekariernas direkta bistånd och medverkan.

Vilket ger anledning att återkomma till Wikipedia och till frågan om bibliotekets självständighet. Den innebär framför allt att biblioteket vägrar att andligen underordna sig överheten. Tiden är mogen för att föra den politiska maktfördelningen i samhället ett steg vidare så att biblioteket och internet hävdar sin globala självständighet och ser till att den tryggas i grundlagarna. Detta innebär utan tvivel en revolution, men det måste vara en revolution som bygger på icke-våld – har någon sett biblioteket eller bibliotekarierna gripa till våld? Biblioteket, liksom för övrigt Wikipedia och WikiLeaks, är

3 Haavisto, Tuula: ”Ad astra – Will the Libraries Have a Starring Role in the Information Society?”, i Mäkinen, Ilkka (red.): *Finnish Public Libraries in the 20th Century*, Tampere University Press 2001, s. 155: ”In the Nordic tradition library work has been seen as a part of the project of liberal education for the entire nation. In the British isles the public library continues to be much more a part of social work than in Finland”. Ett färskt exempel på den brittiska traditionens livskraft är John Patemans och John Vincents bok *Public Libraries and Social Justice* (Ashgate 2010).

Nyliberalerna i England är dessvärre redan i full färd med att lägga ned örikets sociala bibliotek. Jämför rapporten ”Mapped: London’s Threatened Libraries” (<http://londonist.com/2011/01/mapped-londons-threatened-libraries.php>).

helt enkelt icke-våldsprojekt. Vidare måste den nya maktfördelningen genomföras globalt. Dess syfte är att ta makt från de alltför mäktiga och militanta nationalstaterna och att ge makt åt biblioteket respektive internet. Om detta låter mycket besvärligt för att inte säga omöjligt att genomföra bör man än en gång betänka, att biblioteket och internet är universella mänskliga institutioner.

Hela världen kommer ändå inte att förändras i ett slag. Förändringen, den globala utvidgningen av republiken och demokratin, kommer knappast heller genom mellanstatliga avtal. Avgörande är det som sker i byar och kommuner och det gäller att i första hand förändra sin egen världsdel. Ett exempel på hur man nuförtiden samtidigt kan tänka och handla globalt och lokalt med hjälp av internet är *Mayors for Peace* (<http://www.mayorsforpeace.org/>) till vilka under några få år på 2000-talet cirka 4500 borgmästare och kommunala chefer i 150 länder har anslutit sig. Skam till sägandes har hittills bara tre kommunchefer i Finland (Mariehamn, Varkaus, Nousiainen) gått med i initiativet.

24 januari 2011. Vad är upplysning?

Innan dimman av missförstånd tätar och anklagelserna börjar hagla vill jag påminna om filosofen Kants tanke enligt vilken upplysning är människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet.

Vad jag har sagt är, i korthet, att förhållandet mellan folkbiblioteket och Wikipedia kanske inte är riktigt som det borde vara. (Detsamma gäller för övrigt också WikiLeaks). Sanningen att säga bekymrar det här mig i så hög grad att jag kan ha skrivit någonting som kunde tolkas som en anklagelse. Men jag har inte velat anklaga någon utom det militärindustriella akademiska komplexet.

Vad är då det militärindustriella akademiska komplexet?

Det militärindustriella komplexet är en term som syftar på gemensamma intressen mellan försvarsindustri, militär, övriga myndigheter och politiskt system. I ett sådant system är militären beroende av industrin att förse dem med materiel, medan vapentillverkarna är beroende av myndigheterna för att kunna bibehålla en stadig inkomstkälla. Det är ett exempel på en ”järn-

triangel”. Efter att Dwight D. Eisenhower, i sitt avskedstal som amerikansk president 1961, varnade för det militärindustriella komplexet fick termen bred spridning. Den används i pejorativa sammanhang, där den syftar på samarbetet mellan försvarsindustrin, Pentagon (militären) och de amerikanska myndigheterna – en kartell som av kritiker anses verka mot allmänintresset med ekonomisk vinning som motivation.

År 1956 hade den amerikanske sociologen C. Wright Mills i en uppmärksamstudie, *Makteliten*, visat på att en tredelad maktelit bestående av militär, ekonomi och den federala regeringen i stort sett, satt demokratin ur spel.

Militärindustriella komplex är inte unikt för USA utan finns eller har funnits i olika varianter i många länder världen över, även om de är mycket mindre omtalade: till exempel det sovjetiska, det kinesiska, det israeliska, det ryska, det indiska, det pakistanska, det franska och det nordkoreanska militärindustriella komplexet. I Sverige fanns och finns det svenska militärindustriella komplexet, med företag som Bofors, BAE Systems och SAAB och deras kopplingar till militären och staten.

förklarar Wikipedia och tillägger:

Denna artikel om militär verksamhet, organisation eller vapen är bara påbörjad. Du kan hjälpa till genom att utöka den.

25 januari 2011. *Specialister och generalister*

Till skillnad från en ganska vanlig missuppfattning har Wikipedia inte skrivits av specialister utan uppslagsverket är tvärtom ett verk av generalister, som också riktar sig till generalister och till alla andra.

Med generalister avses till exempel journalister, politiker och bibliotekarier, till vilkas jobb hör att handskas med stora mängder information på ett tämligen ytligt sätt. En annan sak är sedan, att vissa politiker, journalister och bibliotekarier inte ens ytligt befattar sig med tillräckligt stora informationsmängder.

En del framgångsrika generalister är visserligen också specialister. Så till exempel Jared Diamond, en fysiolog som ursprungligen specialiserade sig

(doktorerade på) gallblåsan. Sedermera har Diamond utforskat bland annat världshistorien, sociologin, antropologin, ornitologin, människans sexualliv och epidemierna – och således kommit att bli en verkligt imponerande generalist.

När Jared Diamond nyligen tilldelades det svenska Kungshuset, uttalade han i tidskriften *Tvärnsnitt* (4/2010) en varning mot den utbredda miss-tänksamheten beträffande generalister. Denna utgör ”ett allvarligt problem”, påpekade han. Vidare sade Diamond:

Ju bredare kunskaper du har, desto mer kan du se. Ju fler tekniker du har, desto bättre kan du lösa problem.

Man skulle önska att bibliotekarierna gjorde Diamonds synpunkter på generalism till sin ledstjärna och infogade dem i sin yrkesetik. Då skulle de också fullt ut erkänna Wikipedia såsom ett av sina arbetsverktyg, som bör utnyttjas, vårdas, kultiveras och vidareutvecklas i samarbete med den läsande publiken.

Till wikipedianernas tumregler hör att inte försöka bidra till uppslagsverket med originalforskning (regeln kallas ’no original research’). Det är därför Wikipedia inte kan fylla måttet för de verkligt sakkunniga, alltså specialisterna, som ju med rätta betraktas som sådana precis på grund av sin originalforskning. För generalisterna och alla andra är det gemensamma digitala uppslagsverket ändå ett nödvändigt verktyg. Detsamma gäller specialisterna så snart de vågar sig utanför sina egna smala specialområden.

Vari bottnar Wikipedias nödvändighet? Jo, den beror på att det gemensamma studiet och den gemensamma kunskapen bidrar till att lösa våra gemensamma problem.

Bland Jared Diamonds verk i svensk översättning finns boken *Undergång – Civilisationernas uppgång eller fall* – ett mastigt verk på cirka 600 trycksidor. Tidskriften *Tvärnsnitt*s intervjuare bad Diamond sammanfatta denna bok i en enda sats. Så här svarade han:

Faktorerna bakom ett samhälles förmåga eller oförmåga att upptäcka och lösa sina problem kan grupperas i fem kategorier: mänsklig påverkan på nödvändiga resurser, extern klimatförändring,

relationer med vänliga samhällen, relationer med fientliga samhällen samt att samhällets egna politiska, ekonomiska och sociala institutioner tillåter att man upptäcker och löser problemen.

Detta, att samhällets egna politiska, ekonomiska och sociala institutioner måste tillåta att man upptäcker och löser problemen, får mig att ännu en gång tänka på biblioteken och biblioteksvetenskapen som ett mer eller mindre specialiserat forskningsfält. Och givetvis också på bibliotekarieyrkets transformationer i internetåldern.

26 januari 2011 Exkurs. Exemplet Frank Zappa

Låt oss på en läsares begäran skärskåda den finskspråkiga Wikipedians artikel om Frank Zappa.⁴ Artikelns första version uppstod 8.2.2005 och den första korrigeringen gjordes två minuter senare. Då lydde artikeln i sin helhet som följer:

Amerikkalainen muusikko, säveltäjä. Syntynyt 1940. Kuollut 4.12.1993. [Amerikansk musiker och kompositör. Född 1940. Död 4.12.1993]

Bara 74 bokstavstecken. Sex år (26.1.2011) och enligt mina beräkningar 773 ändringar och tillägg senare har Zappa-artikeln vuxit till 75 767 bokstavstecken. Men det betyder inte att den är färdig. För ett par veckor sedan ändrade signaturen ’Agony’ ordet *kitaravirtuoosi* (gitarrvirtuos) till *kitaristi* (gitarist), vilket bättre motsvarar uppslagsverkets neutrala synvinkel (*Neutral Point of View*; jämför <http://sv.wikipedia.org/wiki/NPOV>).

Under årens lopp har finska Wikipedia också fått en artikel, påbörjad 2009, om *Mothers of Invention*, bandet som spelade ihop åren 1964–1975 med Frank Zappa som musikalisk ledare.

Är Zappa-artiklarnas upphovsman specialist eller generalist? Vem har egentligen skrivit dessa artiklar? Och varför?

Vi kan bara gissa. Zappa är en högt älskad musiker. Men det finns förstås de som hyser avvikande åsikter om Zappa. Kanske det också finns kritiker som med en till paranoia gränsande vaksamhet följer med vad som skrivs på Wikipedia för att se till att ingen i misstag utnämner Zappa till ”virtuos”?

⁴ http://fi.wikipedia.org/wiki/Frank_Zappa

I vilket förhållande står Wikipedia till kritiken? Här stöter man på ännu en av uppslagsverkets begränsningar. I uppslagsverken trivialiseras oundvikligen varje kritiskt omdöme då ju, som Walter Benjamin uttryckte saken, konstverket är det blanka vapnet i andarnas kamp. Uppslagsverket utgör inte den kampens slagfält. Snarare är det att uppfatta som ett övningsfält.

En encyklopedisk artikel kan inte vara kritikens sista ord men kan ändå vara till nytta och nöje. Och vad är läsning och studier, om inte övning eller rent tidsfördriv?

26 januari 2011 Fortsättning på exkursen

Det påpekades, att en specialist eller sakkuning ingalunda behöver vara en forskare. Ja, så förhåller det sig onekligen också i vårt exempel. En diskofil kan ju mycket väl ha kommit över någon Zappa-skiva eller någon sakuppgift, som bara ett fåtal längre känner till. Den ifrågavarande diskofilen behöver naturligtvis inte vara en vetenskapsman för det.

Å andra sidan måste den vetenskapliga specialisten vara en forskare. Vetenskapsman eller -kvinna blir man bara genom att forska.

Wikipedia är en historisk nyhet (ett *novum*) eftersom den möjliggör ett omedelbart samarbete mellan vetenskapliga och icke-vetenskapliga specialister, det vill säga mellan forskarna och de så kallade vanliga människorna. Bägge har utan vidare möjlighet att bidra till Wikipedias innehåll. 'Wiki' betyder 'snabb' på hawaiiska. Snabb, ögonblicklig, omedelbar...

Varje bibliotekarie borde (ursäkta att jag upprepar mig) göra sitt bästa för att på sätt eller annat bidra till Wikipedia. Under de senaste tio åren har Wikipedia blivit en del av biblioteket lika väl som *Encyclopaedia Britannica* eller *Uppslagsverket Finland*. De sistnämnda uppslagsverken är enligt många åsikt skrivna av specialister. Andra sakkunniga är kanske av annan åsikt både om vissa allmänna ting och om en del av detaljerna.

Men nu har jag kommit långt ifrån ämnet, det vill säga Frank Zappa och musiken, denna stundernas stora fördjupare, som till och med får Wikipedia och biblioteket att blekna.

Avslutning: Om bibliotekens framtid

Av ovanstående går det väl knappast att dra några slutsatser om bibliotekens framtid. Den som förutspår framtiden borde nämligen begripa både det som är, och det som borde vara – det senare för att på ett positivt sätt kunna bidra till att framtiden förverkligas. Vad jag tycker mig se i nuet är, som jag någonstans skrev, en risk för att biblioteket i den form vi känner det helt enkelt subsumeras under Kapitalets logik (även kallad marknadslogiken). Nog för att informationen och förmedlingen av den sedan länge är djupt integrerade i kapitalismen. Men vi har trots detta lärt oss uppfatta biblioteket såsom en offentlig tjänst, vilken upprätthålls (och bör upprätthållas) vid sidan av varuproduktionen och -marknaderna i ett slags jämviktsförhållande till dessa. Läsningen som sådan har inte heller hittills belagts med tim- och minutavgifter och läsaren själv har inte kunnat anklagas för brott mot äganderätten bara för att han eller hon läst en viss bok eller text. Så kommer det tyvärr inte nödvändigtvis att fortsätta att vara i framtiden.

Fallet WikiLeaks har dessutom uppenbarat risken för en återgång till Nya Tidens första århundraden då biblioteken ägdes av mer eller mindre tyranniska kungar och drottningar, vilka också hade rätt att vid behov bestämma precis vad som fick eller inte fick visas och läsas.

"Välkommen till Kina!", kommenterade någon i det amerikanska kongressbibliotekets blogg bibliotekets beslut att blockera tillgången till WikiLeaks på personalens och besökarnas datorterminaler. Nu håller ju även Kina på att bli ett modernt samhälle, men så långt som till en autentisk åsikts- och internetfrihet har landet inte ännu avancerat. Och i det avseendet är Västerlandet kanske redan på väg tillbaka till Kinas nuvarande stadium.

Jag hoppas innerligt att internet i längden kommer att visa sig vara en alltför hård nöt att knäcka för all världens supermaktstrategier och nationalstatsregeringar. WikiLeaks, Wikipedia och biblioteket, som också i allt högre grad håller på att fusioneras med internet, är mot kriget. *Libri non bombe* står det på flera av mina bokmärken – det var stadsbibliotekarierna i Cologno Monzese (nära Milano) som gav mig en bunt av dem. Bara den som ställer

den egna nationens, det egna partiets eller det egna prästerskapets intressen högre än någonting annat kan förneka att biblioteket till sin natur är en kosmopolitisk krigsmotståndare.

Mänsklighetens gemensamma knåpande med Wikipedia i alla dess olika språkversioner förefaller också på det stora hela att undandra sig statlig propaganda och kommersiell infiltration.

Slutligen bevisar WikiLeaks, kanske mer än något annat samtida fenomen, att världens nuvarande politiska system är helt förlegat och en broms för det internationella samarbete som skulle behövas för att råda bot på människosläkets gemensamma problem. Det är dags för biblioteket och bibliotekarierna att, som den norska bibliotekarien Anders Ericson föreslår, "ta saka".

Från Norges bibliotekarier kommer också, så vitt jag vet, bibliotekssamfundets hittills enda klara stöduttalande för WikiLeaks. Hoppas fler sådana åsiktsmanifestationer har förekommit redan när denna artikel går i tryck.

UTTALELSE OM WIKILEAKS (17.12.2010)

Åpne samfunn

Det er et grunnleggende prinsipp i et demokrati at befolkningen skal ha innsyn i de beslutninger og beslutningsprosesser som angår dem. Åpne samfunn er et hinder for korrupsjon og misbruk av makt.

WikiLeaks har bidratt til økt innsyn for allmennheten gjennom å bringe fram til offentligheten kritikkverdige forhold. Forsøkene på å stenge WikiLeaks bærer preg av forhastede reaksjoner, som pr i dag ikke er sanksjonert i noen rettssal. Dette kan true informasjonsfriheten.

Ytringsfrihet

Bibliotekene betrakter informasjonsfriheten som grunnleggende for å fremme ytringsfrihet og demokrati. WikiLeaks' virksomhet og materiale åpner for fornyet diskusjon om hvilke rolle bibliotekene skal spille i den forbindelse. Det grunnleggende er etter vårt syn at bibliotekene bl.a. skal kunne tilby informasjon – også på nett – som er maktkritisk. Bibliotekorganisasjonene i Norge har gjennom sine felles etiske retningslinjer slått fast at så sant materialet er innenfor lovens rammer skal ikke dette materialet spesialbehandles, men være like tilgjengelig som annet materiale ved biblioteket.

*Svein Arne Tinnesand / Norsk Bibliotekforening
Kristin Røijen / Norsk fagbibliotekforening
Monica Deildok / Bibliotekarforbundet
Trygve Eliassen / Fagforbundet – rådet for bibliotekansatte*

MIKAEL BÖÖK

(Detta är den avslutande delen i den tvådelade artikeln som inleddes i nummer 3/2011)

Nya Argus byter postadress

den 1.5.2011.

Adressen är härefter:

Brahegatan 18 b A 10

20100 Åbo

ETT URVAL ARTIKLAR OCH
ETT KOMPLETT REGISTER
ÖVER INNEHÅLLET I
ARGUS OCH NYA ARGUS
SEDAN 1907 HITTAR DU PÅ
WEBBEN:
www.kolumbus.fi/nya.argus/Arkiv

Folket gör uppror

– och vad sedan?

I skådespelet *Wilhelm Tell* av Friedrich von Schiller finns den berömda versraden ”Eine Grenze hat Tyrannenmacht”. Denna vårvinter har raden – eller hela versen – flitigt citerats i inlägg av europeiska bloggare och journalister. Den trotsiga versen frammanar tankar och känslor som gensvar till nyheterna från arabvärlden. Kanske också en litet överlägsen känsla – i de flesta länder i Europa har man någon gång redan gjort sig av med tyranner. Franska skolbarn får lära sig att sjunga med stolthet i *Marseljäsen* om medborgarnas väpnade kamp mot tyranniet.

Uppror och demonstrationer mot de maktthavande i många av nutidens arabländer ser ut att representera ett genuint upplevt förnyelsebehov. I Tunisien, Egypten, Jemen, Bahrein, Libyen, Syrien och i andra länder hade många tröttnat på republikanska härskardynastier och på monarker, som har förverkat folkets förtroende. I samhällen med arbetslösa ungdomar och stigande levnadskostnader behövs bara en liten gnista för att utlösa och sedan sprida folkrörelsen.

Några av arabländerna har mångpartisystem sedan gammalt, och val har hållits i maktens skugga. I mars 1997 ledde jag en grupp experter på FN-uppdrag för att utröna om Algeriet vore i stånd att arrangera ett sådant parlamentsval att Förenta Nationerna kunde åta sig övervakning av valet. Alla partirepresentanter som vi träffade i Alger talade om makten, ”le pouvoir”, som en opersonlig men högst reell och allt överskuggande kraft.

Hur bryter folket makten i en diktatur, och när får man göra det? Det finns inget generellt svar på den frågan vare sig i statsrätten eller folkrätten. I inled-

ningen till Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna heter det så här:

[...] enär det är väsentligt för att icke människan skall tvingas att som en sista utväg tillgripa uppror mot tyranni och förtryck, att de mänskliga rättigheterna skyddas genom lagens överhöghet [...]

Inom FN-systemet har man aldrig försökt sig på att utarbeta en närmare tolkning av innebörden i den här satsen, som i varje fall gör det tydligt att det i vissa situationer kan anses berättigat att gripa till upproriskt våld mot det egna landets myndigheter. Det finns ingen måttstock, ingen definition på det mått av tyranni, som ger folket denna rättighet.

Lika oklart är det vad en sådan regering får göra, som konfronteras med en upprorisk folkrörelse. Alternativen är följande:

1. Man lovar och genomför radikala reformer, så att folkmassorna lugnar sig och går hem. Detta har tills vidare lyckats i några arabländer.

2. Man kommenderar ut poliser, gendarmer och soldater för att undertrycka folkrörelsen med våld. Även detta har skett i flera arabländer. Om det väcker förargelse utomlands har regeringarna brukat kunna åberopa den välkända regeln om att det inte är tillåtet att utifrån blanda sig i en suverän stats inre angelägenheter. Regeln är numera minst sagt omstridd, men den framhölls i varje fall av diktatorns son Seif-al-Islam Qaddafi redan strax i början av Libyen-krisen.

3. Man ger upp och lämnar fältet fritt för en ny start, en reorganisation av samhället, kanske med

en ny författning och politiska val. Detta har skett i Tunisien och Egypten. Att störta en diktatur genom gatudemonstrationer och upplöpp är visserligen inte detsamma som att införa demokrati. Det behövs mycket mera: framför allt fri opinionsbildning, fria val, föreningsfrihet, rättssäkerhet utan korruption, respekt för mänskliga rättigheter. Mycket är vunnet, om arabstaterna lyckas gå vidare i den riktningen utan ytterligare våldsdåd.

I Libyen blev det ingen fredlig omvandling av samhället. I stället blev landet ett kaotiskt försöksfält för tillämpning av den nya principen om skyddsansvar. Den innebär att utomstående stater under vissa omständigheter kan anses ha rätt att ingripa för att skydda en civil befolkning mot dess egen regering.

Tillämpning av principen om skyddsansvar (på engelska "Responsibility to Protect", ofta förkortat R2P) kräver närmare analys och distinktioner. För det första måste man uppenbarligen göra skillnad mellan sådana stater, som anses ha rätt att använda maktmedel mot upprorsmakare och sådana, som inte anses få göra det. Också i Finland har statsmaktens auktoritet hävdats mot Mäntsälä-upproret år 1932 och mot vissa påstådda upprorsplaner på kommunistiskt håll år 1948. Slutsatsen måste bli den, att demokratin har rätt att försvara sig också med vapenmakt, medan diktaturen inte har samma legitima rätt. Överheten bär ju inte sitt svärd förgäves, och det är således den demokratiskt styrda staten som har legitim rätt att utöva makten i samhället med hjälp av militär, polis, domstolar, fängelser och andra myndigheter.

Säkerhetsrådets resolution 1973, som godkändes den 17 februari detta år i syfte att skydda den civila befolkningen i Libyen, är epokgörande, och man kan kanske ana sig till en framtida utveckling, som går mycket längre. Men i så fall är det fråga om en långt utdragen process. Professorn i folkrätt Martti Koskenniemi beskriver i en av sina böcker hur värl-

den civiliseras långsamt genom att folkrättens regler småningom vinner allt mera respekt. I en intervju i *Suomen Kuvalehti* (nr 14/2011) har Koskenniemi däremot nyligen hävdats, att det är både propagandistiskt och skenheligt att nu skriva in principen om skyddsansvar i säkerhetsrådets handlingar. Världen är inte sådan, att principen om militärt ingripande utifrån mot en regim som plågar sina undersåtar kunde anses vara en allmänt tillämplig juridisk förpliktelse.

Enligt Koskenniemi måste man inse, att världen är full av grymheter, och ofta kan man inte göra någonting åt det. Då skall man inte låtsas att det finns en allmänt tillämplig regel, som kan eller borde genomföras likvärdigt överallt. I fallet Libyen har det funnits stater med militär kapacitet färdiga att ingripa, men det är fråga om ett selektivt ingrepp i en konkret situation.

Principen om skyddsansvar blev känd, då rapporten "Responsibility to Protect" kom ut år 2001. Den har fått ett gott mottagande också inom FN, men ingen skall vänta sig att säkerhetsrådet kommer att göra upp en lista över världens tyranniska diktaturer, där demokratiska stater har rätt att ingripa med maktmedel. I själva verket finns det mycket äldre principer, också inom den vedertagna folkrätten, som även tillämpas ytterst selektivt. Hit hör den i FN-stadgan inskrivna normen om att en stat endast får använda våld mot en annan stat, om det sker i självförsvar eller för att åtgärda ett beslut av säkerhetsrådet om militära sanktioner mot en angripare. I verkliga situationer har förbudet mot anfallskrig iakttagits endast selektivt och underkastats motstridiga tolkningar.

Ingen kan förbjuda folket att göra uppror. När blir det legitimt, när blir tyranniet så grymt att väpnat motstånd är den enda utvägen? Det enda svaret ges i sinom tid av historieskrivningen.

KLAUS TÖRNUDD

Jämlikhet

Strävan att formulera regler för mänsklig samlevnad går som en röd tråd genom historien. Målsättningen har varit att från ett tillstånd av förödande strider mellan olika intressegrupper få till stånd regler för fredlig samexistens. Det önskvärda i att det sker ett kulturellt utbyte mellan olika grupper betonas bland annat för att detta är ägnat att stärka inlevelsen i och förståelsen för det annorlunda.

Regler för vad vi i dag kallar mänskliga rättigheter utformades efter andra världskriget i FN:s regi. Dessa har formellt accepterats och tillerkänns dominans över enskilda staters lagstiftning. Det rör sig alltså om världsomfattande, förpliktande rättsprinciper. Som en central tanke ingår principen om jämlikhet mellan såväl olika grupper som mellan olika individer. Avsikten är att röja undan orsaker till konflikter mellan privilegierade och sådana som saknar förmåner. Alla skall ha samma utgångspunkter.

I praktiken förs en ständig kamp för att förverkliga dessa principiella överenskommelser. Inom olika samhällssystem är särskilt yttrande- och samlingsfrihet utsatta för regelvidriga restriktioner, vilka i sin tur kan provocera till protester, uppror och våldsamheter.

Hannah Arendt definierar jämställdhet i tre olika sammanhang: juridiska, sociala och politiska. Alltså: alla bör vara lika inför lagen, inga skiljelinjer får finnas mellan olika klasser i samhället, politiska rättigheter och skyldigheter bör vara desamma för alla. Hon poängterar också att ett politiskt system som inte tillåter en fungerande opposition automatiskt kränker de mänskliga rättigheterna.

Julia Kristeva beskriver hur konfrontationen med det annorlunda väcker starka och motstridiga känslor av dels motvilja, dels fascination. Det främ-

mande ses som en utmaning som gör oss osäkra, försvarsberedda inför vad vi intuitivt uppfattar som ett möjligt hot mot vår identitet. Men vi fascineras samtidigt för att vi anar möjligheter till ett ömsesidigt utbyte, en chans för båda parter att uppleva något berikande i det annorlunda. Får vi distans till den egna välbekanta omgivningen har vi möjligheten att urskilja och utvärdera dess särdrag, som vi annars tenderar att anse som självklara fakta.

Kristeva för den negativt avvisande reaktionen tillbaka på spädbarnets ilska och förtvivlan då det upptäcker att moderns uppträdande inte alltid styrs av barnets vilja. Mor och barn bildar alltså inte en oupplöslig enhet – de är ömsesidigt främmande/annorlunda inför varandra. Den positiva sidan av detta utanförskap är däremot att just detta ger förutsättningar för att barnet skall kunna utveckla en egen självständig identitet. Men motsättningen mellan längtan efter att nå ett harmoniskt, alltomfattande samförstånd och att hävda sin självständighet förblir för individen en dynamisk konflikthärd genom hela livet.

Önskan att underkasta sig en ansvarig auktoritet har sitt ursprung i behovet av samhällelig och personlig trygghet. Voltaire fastslår i *Candide* att människors sociala samhällen fungerar på basen av vars och ens vördnadsfulla respekt för Gud och för härskande statsöverhuvud. Dessa ses som garantier för att ordningen i samhället upprätthålls. Inga oväntade risker tillåts överraska. Men det är tyvärr också möjligt att på ett osunt sätt tänka att en auktoritet befriar individen från personligt ansvar för sina handlingar: man följer ju bara plikttroget uppmaningar/order från högre ort. Skulle det inte vara förmätet att ge

sin egen anspråkslösa omdömesförmåga ett högre värde än auktoritetens erfarenhet och visdom?

Den negativa, avvisande attityden till det främmande: "du hör inte hit" är möjlig att få kontroll över genom insikt i det analoga egna främlingskapet. Vi är ju alla inbördes olika – "annorlunda" – och därför "främlingar" inför varandra: unga och gamla, män och kvinnor, Ortsbor och utomstående, de som talar samma språk och de som talar annorlunda. Känslor och attityder i dessa sammanhang kan komma under medveten kontroll genom att de integreras med insikten om de nya möjligheter mångfald innebär, samt genom empati i förhållande till medmänniskorna tack vare fördjupad inlevelse i de omständigheter som ligger bakom skillnaderna i tänkesätt och beteende.

Vi kan välja att betona det positiva och löftesrika i mötet med det främmande annorlunda. Just detta möte kan ha en vitaliserande effekt på individen, som reagerar med impulsen att forma sin svarsreaktion så att den uttrycker känslor man önskar dela med andra. En liknande vitaliserande effekt kan ses i spädbarnets reaktion då mamman kommer inom synhåll: hänförd iver och entusiasm. Genom passionerade ömsesidiga inflytelser skapas en meningsfull upplevelse av inbördes förtroende och gemenskapskänsla: "vi förstår varandra".

Barnpsykiatern Daniel Stern har på ett revolutionerande sätt fördjupat kännedomen om hur barnet i ständig interaktion med närstående personer bygger upp sin uppfattning om sin egen personlighet (*sense of self*). Då barnet uppfattar att det kan förmedla egna känslotillstånd till andra och få gensvar, leder detta fram till en trygg förvisning om samförstånd och gemenskapskänsla trots det samtidigt existerande främmande och utmanande annorlunda.

Stern påpekar därtill att – i analogi med denna process hos barnet – en konstnärs sätt att organisera elementen i sitt konstverk förmedlar känsloupplevelser som till exempel vilsam harmoni eller konfliktfyllda utbrott, avstånd, närhet, ödslighet, gott eller dåligt humör och så vidare. Musik förmedlar effektivt känslor av lugn eller upprördhet, glättighet eller hot, elegans eller ståtlighet och så vidare. *Finlandia* eller *Oi kallis Suomen maa* illustrerar effektivt en patriotisk känsla av stolthet och gemenskap.

Samma tankar som Stern ger uttryck för återkommer i ett helt annat sammanhang i diktaren Paul la Cours reflexioner över hur det går till att skapa poesi:

Poesins væsen er en åbenbaring af sammenhæng. Hvor tingene mødes er poesien.

Kunst er at give liv til en oplevelse, at skabe en ny realitet.

Gennem virkeligheden, som du kender den, trænger kunstneren frem til en større virkelighed, der var skjult for dine øjne.

Gäller alltså principen om jämlikhet (= lika behandling) på ett analogt sätt också inom konsten? Kan man jämföra den bekanta verkligheten med den av konstnären påvisade "större" och annorlunda verkligheten? Detta skulle innebära att man utom det rutinartade igenkännandet av det bekanta också blir varse fler nyanser och nya idéssammanhang. Och inte minst: man blir varse det rutinartade i sitt eget sätt att se på sin omgivning. Ingendera verkligheten utesluter den andra. Att uppfatta båda är berikande.

Martin Scheinin har på uppdrag av Finlands FN-förbund i broschyren om de mänskliga rättigheterna förklarat deras innebörd, bland annat med belysande exempel av reella rättsfall, som visar hur principerna tillämpats. Beträffande jämlikhet konstaterar han att attityderna förändrats till exempel i fråga om nationella minoriteters ställning. Där man tidigare bemödat sig om att integrera dessa i majoritetskulturen strävar man numera främst till att bevara och skydda dessa kulturers egenart. Tanken är att möjligheterna att berika majoritetskulturen – och öppna förbindelserna till en "större verklighet" – bör tas till vara.

Den i de flesta kulturer dominerande attityden att främst männen ses som samhällsbärande individer förändras långsamt. Det går trögt med att garantera kvinnorna jämställdhet i fråga om juridiska, sociala och politiska rättigheter. En detalj är till exempel att namnbruket i fråga om tillnamn länge har tenderat att förbise betydelsen av att upprätthålla anknytningen till kvinnans släkt. Någon generation senare har vanligen ett levande medvetande om släkten på modernet tunnats ut eller försvunnit.

Ät vilket håll utvecklingen styrs framgår dock bland annat av att benämningen *rights of man* ändrats till *human rights* – medan egalitetens ursprungsland Frankrike ännu framhärdar med sitt *droits de*

l'homme... (och fraternitet). Vi måste räkna med ett nedärvt omedvetet motstånd mot förändringar i tankemönstren hos alla parter, särskilt då dessa har en genomgripande inverkan på individens hela sätt att förhålla sig till sin omgivning.

Barns mänskliga rättigheter kompliceras av att de är svåra att övervaka, eftersom det sätt på vilket de tillämpas avgörs av föräldrarna, som skyddas av bestämmelserna om privatlivets helgd. Till exempel kan förbudet mot kroppslig aga ses som ett tecken på att man är varse behovet av att skydda barn också inom deras egen familj. Barnskyddets uppgift är därför att ingripa mot uppenbara kränkningar av barns rätt till skydd och vägledning inom sin familj.

* * *

Uppfattar vi den "större verklighet" konsten erbjuder oss innebär detta samtidigt att vi visar uppskattning och tolerans inför det annorlunda. Den konflikt mellan förnuft och känsla som är inbyggd i våra reaktioner utmanar oss dessutom ständigt att försöka finna en balans mellan dessa – det apollinska och det dionysiska elementet i tillvaron – utan att underskatta någondera. Kanske är det samma strävan och längtan som karaktäriserar skapandet av konst. Kontakten med spontan instinkt bör ges en av förnuftet godtagbar form för att bli begriplig. "Hver gang det levende digt fødtes forsonedes modsætningerne", säger Paul la Cour. Konstnärens drift att ge form åt sin känsla kan vara lika oeftergivlig som Sisyfos enträgenhet då han skuffar sitt klippblock uppför bergsslutningen. Uppgiften må förefalla tröstlös, men människan kan stolt hävda sin rätt till eget initiativ och tron på att kunna påvisa sambandet mellan formgivning och spontan livskänsla.

Ängest – i sista hand inför döden – är något vi anstränger oss att hålla borta från medvetandet och inte tänka på. Men i vårt undermedvetna lever äng-

esten vidare som något kusligt (*unheimlich*, säger Freud). Som irrationella hot, vålnader och spöken dyker ängesten på omvägar upp i medvetandet. Blir känslorna överväldigande i styrka suddas gränsen mellan fantasi och verklighet ut, vilket är typiskt för psykotiska tillstånd. Men psykotisk eller inte upplever individen ängestkänslan som ett främmande element i sin personlighet. Ett sätt att undslippa denna är att projicera den på främlingen, som upplevs vara den som ger upphov till obehag. Genom att fördriva främlingen blir allt då frid och fröjd igen. Men är detta någon sann verklighet?

Jämlikhet mellan det bekanta och det främmande/annorlunda – modsætningerne forsones – bildar grunden för den bestående 'eviga fred', som Immanuel Kant drömde om. Ju bättre vi förstår hur relationerna mellan människor utformas och varpå avoghet mot det främmande beror, desto bättre kan vi styra attityderna mellan oss själva och andra mot större inlevelse och tolerans av det fascinerande annorlunda.

Julia Kristeva drar slutsatsen att rasismen som yttring av rädslan för det främmande är liktydig med ängesten, som har sitt upphov i de främmande dragen i oss själva.

CHRISTEL BJÖRKSTEN

Litteratur:

- Hannah Arendt 1950/1966: *The Origins of Totalitarianism*. Harcourt, Inc/San Diego: New York/London
- Julia Kristeva 1988: *Etrangers à nous-mêmes*. Gallimard: Paris
- Daniel N. Stern 1985: *The interpersonal world of the infant*. Basic Books, Inc: New York
- Martin Scheinin 1998: *Yhteiset ihmisoikeutemme*. Suomen YK-liitto: Helsinki
- Paul la Cour 1948: *Fragmenter af en Dagbog*. Gyldendal: København

Tre istida människor

Mänskan är ett märkligt djur. I en lämplig mångkulturell omgivning lär sig ett mänskobarn två eller tre språk innan hon fyllt fem, medan vår närmaste nu levande släkting schimpansen saknar talförmåga (fastän bara cirka sju miljoner år av utvecklingshistoria skiljer schimpansen och mänskan från vår gemensamma stamform). Alla nu levande människor tillhör samma art, *Homo sapiens*. Det finns genetiska skillnader mellan individer och medeltalsskillnader mellan olika populationer på olika kontinenter, men få biologer ser idag någon mening i att försöka dela upp *Homo sapiens* i underarter eller raser. De rasmotsättningar som förekommer på olika håll i världen har föga med biologiska (genetiska) skillnader att göra utan är närmast en följd av att ekonomiska klyftor och religiösa gränser ofta sammanfaller med skillnader i hudfärg och anletsdrag; de blir alltså indikatorer som skiljer ”dem” från ”oss”. Nedanstående text behandlar biologi och undviker det socialpolitiska rasbegreppet.

Det vi däremot skall fokusera på är den biologiska mångfald av människor som existerade ännu under slutet av ”istiden” (mellan cirka hundratusen och tiotusen år före nutid), det vill säga den period från vilken man med moderna metoder kan extrahera DNA. Den genetiska kunskap man redan fått härstammar från tre mänskotyper: vår egen art *Homo sapiens*, neandertalmänskan *Homo neanderthalensis* och den nyupptäckta asiatiska denisovamänskan. Den sistnämnda representeras tills vidare endast av ett fingerben och en tand som hittats i en grotta i södra Sibirien nära gränsen till Kazakstan.

Detaljanalyser av dessa tre mänskotyperns DNA har antytt att vår egen art, sapiensmänskan, fram-

gångsrikt korsat sig med både neandertalare och denisovamänskor. Betyder detta att sapiensmänskan, neandertalaren och denisovamänskan borde betraktas som medlemmar av samma art? Vissa forskare anser så, medan andras åsikt är att hybridisering inte kan betraktas som ett avgörande kriterium för var man skall dra gränsen mellan olika arter. Faktum är att hybridisering mellan olika arter under naturliga förhållanden inte är något särskilt ovanligt: enbart bland nu levande däggdjur känner man till hundratal exempel på detta. Bland annat kan brunbjörnar med lätthet korsas med isbjörnar (detta är för övrigt ytterligare ett belägg för uppfattningen att brun- och isbjörnar är sinsemellan mycket nära släkt, en uppfattning som på anatomiska grunder förfäktades redan på 1960-talet av den finländske paleontologen Björn Kurtén). Denisovamänskans upptäckare har hittills medvetet undvikit att officiellt ta ställning till dess artstatus. Möjligen går det inte att få fram ”rätt” svar på frågan huruvida sapiensmänskan, neandertalaren och denisovamänskan verkligen är skilda arter eller inte. I sista hand blir det alltid fråga om en gränsdragning som måste bli i viss mån godtycklig. Men detta är bara att vänta; ”arter” är, för att parafrasera Charles Darwin, snarast den ordnande mänskans skapelser och inte nödvändigtvis något som ”verkligen” existerar i naturen. I praktiken är artbegrepp både användbara och nödvändiga, men som nu senast visats med våra stamformer, måste vi vara öppna för en del undantag och en viss ”zologisk promiskuitet”.

Idén att kartlägga sapiensmänskans hela DNA utvecklades mot slutet av 1980-talet och år 2000 publicerades en preliminär karta över en mänskans kompletta genuppsättning. Teknikerna har sedan

dess utvecklats enormt och man kan idag sekvensera individuella DNA-molekyler (se *Nya Argus* 7/2007). Under 1990-talet höjdes varnande röster när antropologer började planera en kartläggning av genuppsättningar hos ett stort antal nu levande "ursprungsfolk"; man fruktade att projektet skulle förse rasister med nya vapen. Dessa farhågor har dock tills vidare inte besannats. Tvärtom har projektet mötts med en viss entusiasm från "ursprungsfolkens" sida. När urbefolkningen i södra Afrika undersöktes, ställde en mycket aktad representant för bantufolket, fredspristagaren och medborgarrättskämpen ärkebiskop Desmond Tutu, upp som DNA-donator. Undersökningens mål var att klarlägga människans evolution, så man kunde önska att övriga kyrkliga representanter vore lika upplysta. I samma undersökning från år 2010 sekvenserade man fyra andra kompletta genuppsättningar representerande olika grupper av jägare-samlare i Kalahariöknen. Dessa mänskors levnadssätt har uppenbarligen bevarats relativt oförändrat under 100 000 år, och donatorerna uppgavs vara stolta över att representera den äldsta kända *Homo sapiens*-kulturen.

Märkligt nog skiljer sig genuppsättningarna hos de fyra undersökta grupperna från Kalahari drastiskt från varandra; de representerar alltså skilda utvecklingslinjer, inte bara språkligt utan också genetiskt. Avstånden i Kalahariområdet är enorma, men det är ändå förvånande att två populationer där skiljer sig mera från varandra än en slumpvis utvald tysk genetiskt skiljer sig från en slumpvis utvald kines. Tydligt är, att man söder om Sahara har mänsklighetens rikaste genbank. Skulle jordens hela icke-afrikanska befolkning gå under vid en hypotetisk världskatastrof skulle största delen av den genetiska mångfalden hos *Homo sapiens* fortfarande finnas bevarad.

Hur passar denisovamänskorna in i sapiensmänniskans släktträd? Alla forskare är överens om att vårt allra tidigaste urhem är i Afrika, men att tidiga mänskotyper upprepade gånger har spritt sig därifrån till Eurasien. Redan för cirka två miljoner år sedan fanns det "arkaiska" mänskotyper på olika håll i Gamla Världen. Dessa urmännskor (*Homo erectus* i vid bemärkelse) anpassade sig till lokala förhållanden och utvecklades till bland annat neandertalaren i Europa

och till java- respektive pekingmänskan i Asien. De erectus-likna urmännskor som stannade kvar i Afrika gav senare upphov till sapiensmänniskan, som i sin tid likaså utvandrade från Afrika. Beträffande vad som hände därefter finns det två konkurrerande modeller. Den ena är den så kallade "Out of Africa"-teorin, som går ut på att den moderna *Homo sapiens* spred sig från Afrika för mellan 50 000–100 000 år sedan, och därefter snabbt konkurrerade ut och/eller utplånade neandertalarna och andra kvarlevande arkaiska mänskoformer. "En-artsteorin", som idag främst stöds av Milford Wolpoff samt hans anhängare, antar att händelseförloppet gick fredligare till. Enligt denna modell korsade sig sapiensmänniskorna allmänt med de olika lokala mänskotyper de stötte på. Den wolpoffska modellen förutsätter således att alla dessa olika mänskotyper var så nära besläktade att de obehindrat kunde hybridisera med varandra (och att de med andra ord, enligt Wolpoff, därmed kunde betraktas som tillhörande en och samma art). Modellen förutspår också att vi borde kunna hitta spår i nu levande människors DNA av dessa avlägsna hybridiseringar, och att människor på olika håll i världen avviker från varandra (till exempel moderna européer borde ha spår av neandertal-DNA, och moderna östasiater borde ha spår av pekingmänniskans DNA).

DNA-informationen från nutidsmännskor ansågs ett tag ha gett nådastöten åt Wolpoffs en-artsteori. I Afrika söder om Sahara är nämligen nutidsmänniskans genetiska mångfald som störst, medan alla icke-afrikaner (européer, asiater och ursprungsbefolkningen i Australien, Oceanien samt de amerikanska kontinenterna) är sinsemellan genetiskt sett mer lika varandra än några av dem är lika afrikaner söder om Sahara: allt detta passar väl ihop med vad "Out of Africa"-modellen förutspår. Men de DNA-data vi nu har från neandertalare och denisovamänniskan tyder på att hybridisering mellan sapiensmännskor och dessa två respektive mänskotyper verkligen har förekommit, åtminstone i begränsad utsträckning (européer och en del asiater har några procent neandertalgener, och en del asiater upp till 5% denisovagener). Med andra ord, även om "Out of Africa"-modellen verkar vara i stora drag korrekt hade Wolpoff inte heller helt fel.

Det forskarteam som leds av Svante Pääbo i

Leipzig, Tyskland, har öppnat dörrarna för framtidens kunskap om människans förhistoria genom att få fram DNA-data från fossila neandertalare och denisovamänskor och jämföra detta med data från moderna *Homo sapiens*. För denisovagenomet har Pääbos team nu presenterat sekvenser omfattande flere miljarder DNA-baser ("pärlor" i keden). Denisovagrottans nordliga läge har varit en förutsättning för forskarnas framgång. Mikroklimatet i grottan har tydligen uppvisat en gynnsam kombination av låg temperatur och låg fuktighet samt varit tillräckligt stabilt under de cirka 40–50 000 år som förflutit sedan denna denisovamänska dog. Det DNA som man lyckats extrahera från denna individs frystorkade fingerben är synnerligen välbevarat.

Det som hittills väckt mest uppmärksamhet i undersökningen av denisovagenomet är att man hos den nu levande befolkningen i Nya Guinea, och på den närliggande ögruppen Bougainville, funnit individer som bär på cirka 5% denisovaspecifika gensekvenser, och därtill 2,5% neandertalgener. Det är inte troligt att de människor som befolkat Nya Guinea besökt södra Sibirien, utan troligen har populationerna blandats längre söderut. I något skede av sapiens väg till sydöstra Asien har hon levt samman med de människor som sedan rört sig också norrut. Det behöver inte betyda att de moderna papuanernas förfäder sammanlevt extra länge med "arkaiska" grupper. Det kan betyda att de haft en kultur, ett sätt att livnära sig, som bevarat genvarianter som selekterats bort i andra kulturer. Det kan också betyda att dessa genvarianter blivit extra vanliga just hos dem på grund av deras speciella levnadsätt. Och naturligtvis betyder detta inte att papuanerna skulle vara på något sätt "primitiva".

Det är inte bara denisovamänskan som vittnar om mänsklig mångformighet i det forntida Asien. På ön Flores i Indonesien upptäckte man år 2004 lämningar efter några dvärgartat små människor. De levde ännu för cirka 15 000 år sedan, alltså 10 000 år efter att den sista neandertalaren dog ut i Europa. Floresmänskornas lämningar har likt denisovamänskans hittats i en grotta men på grund av det fuktiga, tropiska klimatet i Indonesien har deras DNA uppenbarligen inte bevarats. Vi kan dock hoppas att någonstans bland ön Flores 3000 meter

höga berg (där det är svalare och torrare) hitta en grotta med bättre bevarade lämningar av samma mänskotyp. Det finns också vissa fossilfynd som tyder på att den så kallade javamänskan, eller någon närstående form, kan ha levt kvar på Indonesiens större öar ännu så sent som för 50 000 år sedan. Om denna sena datering av denna javamänska är riktig skulle åtminstone fem olika mänskoarter ha befolkat Gamla Världen under slutet av den senaste istiden. Idag finns, som bekant, endast en människoart kvar. Varför de övriga dog ut är en tills vidare olöst fråga. Svante Pääbo och hans medarbetare har påpekat att det istida neandertalmaterialet uppvisar en mycket låg genetisk mångformighet. Dessa människor led alltså av en genetisk utarmning av den typ vi ser när en population passerat en "flaskhals", ett skede när individantalet sjunkit katastrofalt, till ett fåtal individer. Bland dem kan inavel, ärftliga hälsoproblem och försvagad fortplantning bli följden. Sådana situationer kan lätt ha uppstått hos europeiska neandertalare trängda av den expanderande inlandsisen. Möjligen var det en bidragande orsak till neandertalarnas undergång.

Undersökningen av mängden variation i gensekvenserna är något rent kvantitativt. Det är dock frestande att spekulera kring möjligheten att hybridisering med neandertalare/denisovamänskor tillfört oss sapiensmänniskor även något kvalitativt nytt. Vi vet till exempel att neandertalarna överlevde trots ett bistert istidsklimat. Kan deras "köldhårdighetsgener" ha gått i arv till oss nu levande européer? De skulle minsann ha haft överlevnadsvärde, inte minst här uppe i kalla Norden. Mycket återstår att klarlägga, framför allt därför att vi inte känner funktionen hos en stor del av människans gener. De verkligt spännande frågorna gäller den språkliga förmågens genetiska förutsättningar. En del svar finns sannolikt dolda i de gensekvenser som publicerats, men vi saknar ännu rätta nycklar till denna del av kunskapens bibliotek.

HENRY PIHLSTRÖM OCH TOM REUTER

Litteratur:

Gibbons, A. 2011: "A new view of the birth of *Homo sapiens*." *Science* 331, 392-394.

Pihlström, H. 2010: "Björn Kurtén och isbjörnens

Färdas med Phillips

Att läsa en ny bok av Caryl Phillips är som att stiga ombord på en atlantångare och låta sig långsamt färdas i ett slags mytisk triangel mellan Karibien/USA, Afrika och Europa. I boktitlarna återkommer ofta vattnet som ett slags metaforiskt tillstånd i exil: *The Final Passage*, *Atlantöverfart*, *En fjärran kust*. Ofta rör han sig i gränslandet mellan fiktion, historia och dokumentärprosa, en genre som tycks passa honom bra, då den ger rum för både kritisk granskning och obegränsad fantasi.

Phillips, född 1958 på S:t Kitts och uppvuxen i Leeds i England, hörde på 1980-talet till en ung författargeneration som ansågs slå tillbaka mot det brittiska imperiet med skildringar av det mångkulturella, postkoloniala samhället. I dag har Phillips, sedan länge bosatt i USA, befäst sin ställning som en författare som skriver om raslig identitet, slave-riets arv, migration, klassmotsättningar och utanförskap.

Phillips är också en driven resenär och essä-ist, som lyckas fånga stämningen under en regn-tyngd dag på Bunce Island i Sierra Leone eller kommentera så pass olika, något bortglömda författarskap som James Baldwins, Angela Carters, Shusaku Endos. I Moskvakapitlet i reseboken *The European Tribe* från 1987 uttryckte svarta amerikanska soldater på ett ambassadsparty sin förundran över ”galna finska kvinnor”. Man blev nyfiken. Men man fick, liksom så ofta i Phillips böcker, nöja sig med en undanglidande antydning.

I romanen *Över floden* (1994) inleder den unga brittiska Joyce under andra världskriget ett förhållande med Travis, en amerikansk soldat. Att Travis är svart får läsaren själv lista ut. Som läsare kan man irritera sig över Phillips diskreta sätt att skildra Joyces och Travis förbjudna kärlekshistoria.

I avsnittet ”Hednakust” reser den före detta slavägaren Edward Williams på 1840-talet från Amerika till Liberia för att leta efter sin favoritslav Nash. Nash missionerar i sina förfäders ”mörka land”. Hans första brev till Edward genomsyras av en programmerad kristen tro. I det sista brevet är tonfallet ett helt annat, djupt desillusionerat. Blev Nash som ung slav sexuellt utnyttjad av Edward? När Edward iakttar den liberianska pojken Charles och den stolta ex-slaven Madison sker det ur både slavdrivarens och den kåta äldre mannens synvinkel. ”Edward granskade ynglingen, som var perfekt byggd med stark bål och kraftiga ben [...] Edward iakttog Madisons mörka, svettglänsande hud till dess att hans gamle slav uppslukats med hull och hår av den svarta natten”.

evolution.” *Nordenskiöld-samfundets Tidskrift* 69, 3–22.

Pihlström, H. & Reuter, T. 2010: ”Denisova – preliminär rapport över vår kusin i Sibirien.” *Nya Argus* 103(5), 118–119.

Reich, D., et al. 2010: ”Genetic history of an archaic hominin group from Denisova Cave in Siberia.” *Nature* 468, 1053–1060.

Reuter, T. 2007: ”Vad kan syster neandertal lära oss?” *Nya Argus* 100(7), 113–116.

Schuster, S.C., et al. 2010: ”Complete Khoisan and Bantu genomes from southern Africa.” *Nature* 463, 943–947.

Den genreöverskridande *Atlantöverfart* (2001) hör till Phillips bästa böcker. Här skildras Liverpool som centrum för den brittiska slavhandeln. Berättelsen "Resa hemifrån" handlar om den unge John Ocanseys vistelse i Liverpool på 1880-talet. Han är för sin tid någonting så ovanligt som en fri och förmoden ghanaisk köpmansson. Med både förundran och kritisk distans iakttar han livet i den brokiga hamnstaden.

På ett nutidsplan, under ett besök i Ghana, samtalat Phillips med en universitetslektor och får höra att restaureringen av slavfortet Elmina inte är ghananernas sak, utan människornas i diasporan. "Det är er historia", konstaterar mannen helt kallt. Européer i Panafesttröjor skildras med en hälsosam ironi: "De har den plågsamt undernärda uppsynen hos människor som funnit något att kämpa för som ska rädda dem från deras egen obetydlighet."

Boken avslutas med "Exodus", en skildring av utvandrade svarta amerikaner i Dimona, Israel. Sekten, Black Hebrew Israelites, bor trångt i baracker, ursprungligen ett mottagningsläger för marockanska judar. Här härskar polygami, besynnerliga klädkoder, religiös fanatism. En extremiströrelse? Phillips skriver i korta meningar och man anar hans frustration inför allt vad han ser. "Förvirring i blodet hos barnen. Detta slutna samhälle. Och vid kontakt med verkligheten, vad händer?"

Dokumentärromanen *Dans i mörker* (2006) skildrar Bert Williams inre konflikt som USA:s populäraste vaudevilleartist i början av 1900-talet. Trots att han var färgad blev han tvungen att svärta sitt ansikte med bränd kork för att se ut som en komisk "niggerdummerjös". På teatrarna förpassas de svarta åskådarna till "niggerhimlen", balkongen högst upp.

Men dans i sig är väl inte förkastligt? Ibland irriteras man av Phillips resonemang. Ombord på ett fartyg på väg till England märker Bert att "hans tår fortsätter att dansa till havets musik och han känner till sin besvikelse att han förefaller oförmögen att få stopp på niggern inom sig".

Bert, asexuell till sin läggning och med anlag för melankoli (idag heter det depression), trivs på kvarteriskrogen, medan den sorgsna och eleganta hustrun Lottie lider av ensamhet i huset i Harlem. Lottie bär alltid en liten hatt för att dölja sitt hår, som trots

olika behandlingar förblivit kort och krulligt. Bränd kork och en glödande het hårtång: rasismen i USA har psykologiskt förödande konsekvenser.

I *Främlingar* (2008) berättar Phillips om tre svarta mäns livsöden under olika tidsepoker. Francis Barber, född som slav på Jamaica, blev doktor Samuel Johnsons "negerbetjänt" och huvudarvinge i 1700-talets England. Den store lexikografen hade utmärkt sig som "en de svarta folkens förkämpe som med kraft uttryckt sin åsikt att slaveriet aldrig kunde betraktas som människans naturliga tillstånd".

Berättelsen inleds med en skildring av Johnsons begravning. Berättarjaget, "en mindre betydande litteratör i Londonsocieteten", färdas i samma vagn med Barber, vars tofiga peruk utsöndrar en olycklig arom. Sexton år senare söker berättaren upp Barber på hans dödsbädd på ett fattighus. Man kan bara ana vad Barbers utslagna engelska hustru och dottern, "det lilla halvblodet", fått stå ut med i den tidens England.

Bokens mest gripande berättelse handlar om den unge nigerianen David Oluwale, som ombord på ett lastfartyg år 1949 tog sig illegalt från Lagos till England. Han drömde om att få studera, i stället blev han den första mörkhyade uteliggaren i Leeds. I många år hölls han inspärrad på ett mentalsjukhus. 1969 hittades han drunknad i Airefloden. Det framgår, via olika berättare, att Oluwale utsattes för en systematisk och rasistisk polisbrutalitet. Till slut blir två poliser åtalade och dömda till fängelse för grov misshandel.

Industristaden Leeds växer fram som en av aktörerna i berättelsen. En enda gång avslöjar Phillips ett slags politiskt raseri när han hänvisar till "det fascistiska södra Leeds". (I *Över floden* hänvisar Joyce till "den där feta skiten Churchill"). Varsamt skildrar Phillips Oluwales sista färd i den strida strömmen, under brovalv från Dickens tid: "Skynda bort från din stad, David. Vila med vattnet. Uttömd. Slutet på din resa."

Caryl Phillips senaste roman, *I den fallande snön*, har i januari 2011 utkommit i svensk översättning. Boken har fått samma titel som Oslokapitlet i *The European Tribe*. Titeln hänvisar till en dikt av Ric-

hard Wright. I dikten sträcker en svart pojke ut sina händer i snöfallet, i hopp om att själv bli vit.

Som romanförfattare är Phillips ojämn. Romanerna *En fjärran kust* och *I den fallande snön* tar upp viktiga frågor om flyktingskap och invandring i det moderna England, men gestaltningen gör att man inte riktigt engageras som läsare. Visserligen läser jag hellre om den nya romanens Keith, en karibiskfödd socialarbetare i kris, än om den föregående romanens Dorothy, en medelålders engelsk lärare i kris.

Keith är skild från Annabelle, en vit kvinna, med vilken han har en 17-årig son. Gärna skulle jag ha läst mera om deras samliv på ett emotionellt plan, om mångkulturella kretsar i London, som de säkerligen umgicks i, i stället för de stela skildringarna av Annabelles föräldrar. Annabelle dumpar Keith efter ett enda tämligen oskyldigt snedsteg.

En ung nigeriansk-engelsk arbetskollega anklagar Keith för sexuellt ofredande, men inte heller här slår det riktigt gnistor kring berättandet. Keith, osocial och dyster, påminner allt mer om Bert i *Dans i mörker*. När Keith för en gångs skull går ut med sonen, åker de runt i det stora pariserhjulet, Londons nya landmärke, och Keith ser på floden Thames med samma blick som John Ocansey i *Atlantöverfart* såg på Mercy i Liverpool.

Keith besöker sin åldrande, psykiskt instabila far i Manchester och faderns karibiska vänner på det trista servicehemmet Mandela Centre. Han inser hur besvikna 1950-talets Windrushgeneration är på sitt liv som invandrare i England.

Vad har gått snett med invandringen i Europa? Phillips ger inga uttömmande svar, men man får hoppas att den desillusionerade Keith mot slutet av romanen finner sin väg tillbaka till en någorlunda lycklig familjegemenskap.

MARIANNE BACKLÉN

Caryl Phillips 2011: *I den fallande snön*, Wahlström & Widstrand, översättning Hans Berggren

Kärleken till hällarna och den förhistoriska konsten

Ulla-Lena Lundberg (född 1947) har alltid skrivit och rest parallellt. Hennes böcker rör sig ofta mellan det skönlitterära och det dokumenterande, men hon har också skrivit självbiografiskt, som i *Sibirien. Ett självporträtt med vingar* (1993), där hon berättar om en resa tillsammans med en grupp fågelskådare, och koncentrerar sig på fåglarna. 2010 utkom *Jägarens leende* med undertiteln *Resor i hällkonstens rymd*, som berättar om hennes livslånga intresse för arkeologi och förhistorisk konst. I år fick Lundberg för ett författarskap som omfattar lyrik, dramatik, noveller, romaner och essäistiska reseböcker Karl Emil Tollanders pris på 35 000 €. Enligt juryn rör Lundberg sig obehindrat i landskap, tiden och kulturen, och finner det universella i det lokala, vare sig hon skildrar Kökar, Afrika eller Sibirien.

Under min studietid fick jag se diabilder av den förhistoriska människans konst, som faktiskt varit väl undangömd, tills man en dag fann fantastiska bilder långt inne i de mörkaste hörnen. Som exempel kan nämnas grottorna i Altamira och Lascaux. När jag nu läser *Jägarens leende* tänker jag att det skulle vara en upplevelse att i verkligheten få se sådan konst. För det fantastiska är att man hittat bevarad konst från en sådan hiskeligt avlägsen tidsperiod. Det är så att man inte riktigt kan föreställa sig att dessa målningar är såpass gamla.

I mitt arbete som konstkritiker har jag ofta stött på människor som varit helt oförstående för hur viktig konsten är för människan, och att konsten har en helande funktion. Tänk att vi redan för 40 000 år sedan kunde måla så livslevande bilder av djur där kroppens rörelse i detalj avbildats, till exempel en bild av en sårad buffel, där det döende djuret helt har sjunkit ihop på marken, dess ben inte längre förmår bära upp kroppens tyngd, dess huvud är sänkt till försvar. Den tidens människa målade också stiliserade bilder, där man endast med några linjer gett antydningar om djurens form. I *Jägarens leende* ger nu Lundberg sin egen tolkning genom tid och rymd, där hon med skönlitterära medel försöker fylla ut de tomma luckorna och levandegöra scener som hon själv förestäl-

ler sig att kunde ha utspelat sig under den paleolitiska perioden. Det är en intressant läsning, också för en konsthistoriker som jag, även om jag saknar tydligare beskrivningar av färg och form i själva grottkonsten, och kanske också av hur den tidiga människan kunde blanda ihop färger och vilket material man gjorde penslar av.

Det som många recensioner redan uppmärksammat är att boken är skriven för författarens syster Gunilla som finns med i hela boken, antingen på själva resorna eller i andanom. Redan i förordet får vi veta att Gunilla och Ulla-Lena är de bästa vänner, läser samma böcker och diskuterar dem samt har samma intensiva intresse för forntiden. Man får också veta att Gunilla insjuknar i multipel systematrofi, som gör att hon gradvis blir allt sämre. I slutet av boken sitter hon redan i rullstol och resorna måste göras nära Gunillas nya hemland (England).

Det finns olika teorier om det konstnärliga material Lundberg delger oss läsare. Dels den som går ut på att målningarna beskriver lyckade jakter, eller att de ska ge jaktlycka. Dels den schamanistiska tolkningen som numera är den förhärskande. I alla kulturer, också i samekulturen, har det funnit schamaner och riter där man offrar något för att få något. Lundberg skriver om hur det var i Afrika som det stora genombrottet inom grottkonstforskningen skedde. Det var just i Afrika och med bushmännen som den schamanistiska kopplingen gjordes, och det för att deras världsbild fortfarande är starkt präglad av transupplevelser. Jag såg ett program på Yle Teema om just kulturarven i Afrika och där mötte programledaren/konsthistorikern Casey-Hayford en gammal afrikansk kvinna som utförde riter för att programledaren tillsammans med sin lokala guide skulle kunna beträda helig mark.

Det är också den här bokens Afrikadel som blir den mest intressanta. Kanske också för att det finns så mycket dokumenterat material; redan på 1800-talet påbörjades dokumentationen av målningarna, och man intervjuade bushmännen om det mytologiska innehållet. Här påpekar författaren att det bakom dessa målningar finns en djup och närvarande mytologi och att man också kan se detta i hela världens grottkonst. Lundberg beskriver de afrikanska klippväggmålningarna just så inlevelsefullt att man tycker sig själv vara där. Dessa målningar befinner sig mitt i Ka-

lahari-öknen i södra Afrika på klippväggar under bar himmel. Jag har en känsla av att det just är Afrika som författaren själv trivs bäst i. Men så har hon ju också bott i Botswana, Zambia, Kenya och Tanzania under två år på 1970-talet. Utgående från detta möte med den afrikanska världen skrev hon boken *Tre afrikanska berättelser* (1977).

En tolkning som var vanlig ännu ganska nyligen, beträffande dessa klippmålningar, är att de ingalunda kunde vara målade av ursprungsbefolkningen, utan måste vara gjorda av den vite mannen. En attityd och tolkning som framstår som överlägsen. Man har genom intervjuer med befolkningen fått veta att transmästarna kan anta en partiell djurskepnad. Målningarna beskriver djur som sabelantilopen, som har karakteriserats av sin kontrasterande svartvita teckning i ansiktet och av sin vita buk, och bushmännens berömda antilopdanser, detaljrika bilder där man ser levande och slaktade djur. En del av målningarna är delvis övermålade och tillhör tidigare skikt. Man får en känsla av hur aktivt det tidiga bushmansamhället var, hur det för konstnären måste ha känts triumferande att få blanda i färg och dra de första linjerna på den skrovliga klippväggen.

Lundberg pekar också på detaljer i målningarna som visar den grafiska framställningen av *n/um*, den kraft som bildas i mellangärdet och breder ut sig under transen.

Här finns nästan allt beskrivet: den djupa transen som ofta beledsagas av näsblod, "monstren" som kan vara regndjur eller andar i olika skepnader, de långa spåren eller banden som förbinder människor i den här världen med den andra, djuren som också kan vara människor i en annan dimension eller helt enkelt de djur bland vilka vi lever och som ständigt rör sig genom den berättade traditionen: vi som är elandens folk, kuduns folk, giraffens folk.

Författaren rör sig i Zimbabwe och i Twyfelfontein, en av de stora klippkonstlokaler i Namibia. Här är det framförallt djurens fotspår som är avbildade, som lejonets, gemsbockens, kuduns, zebrans, giraffens och springbockens. Här blir läsningen ännu mer intensiv; man ser framför sig de olika panelerna (målningarna) som avbildar södra Afrikas djurvärld, men här hittar man också olika abstrakta figurer som en

påminnelse om den mytologiska världen.

Från den afrikanska klippkonsten, som brukar finnas under bar himmel, övergår författaren till grottkonsten och börjar den delen med grottorna i Altamira. Här blir man själv lite besviken när man får veta att man idag inte kan besöka Altamira som stängdes helt år 1977 och öppnades på nytt 1982 för ett begränsat antal besökare. Numera har den helt stängts för allmänheten, men man får se en replika av grottan som öppnades 2001 och som vädjar till turisten med argumentet att detta är ett mycket bekvämare sätt att se målningarna på. Lundberg lyckades själv på 1990-talet, innan allting helt stängdes, se grottorna. I detta sammanhang kritiserar författaren myndigheters beslut att stänga välkända grottor. I det här avsnittet får man inte en riktigt lika klar och medryckande bild av grottan som i beskrivningarna av klippkonstväggarna i Afrika. I Altamira och i Lascaux är det främst hästen och bisonoxen som avbildats. Också Lascaux är stängd för allmänheten på grund av att den tio år efter att den öppnats drabbades av svåra miljöproblem. Tänk att dessa grottor bevarats i så utomordentligt skick i femtontusen år, när ingen människa visste att det fanns sådana ovärderliga målningar. Lundberg har inte fått se den riktiga grottan i Lascaux, utan enbart en kopia:

Jag snörper inte på näsan, jag går i kopian full av beundran. Naturligtvis får man en bättre, tredimensionell uppfattning om hur målningarna springer fram på väggarna och vilket hisnande intryck de gör när man kommer runt ett hörn och processionen kommer klapprande mot en.

Det är alltså inget fel på kopian, utan den ger enligt författaren en bättre bild av hur grottan tedde sig. Själv skulle jag för inga pengar i världen vilja besöka en kopia, som är gjord så att lite kall luft strömmar mot en så att man kan låtsas att man befinner sig i den verkliga grottan.

Grottorna i Pech-Merle är rika på prickar och symboltecken. Dessa uppträder ofta i förening med handavtryck och abstrakta tecken eller med djur. Till exempel beskriver författaren här prickiga hästar. Grottorna har också här bebotts av två olika kulturer, av vilka den senare sedan delvis målade sina figurer på någon ståtlig mammut från ett tidigare skikt. Här uppträder också björnen, om så bara i form av ett ske-

lett man hittat i grottorna. Björnen har långa anor i relationen med människan. Man vet att björnar ofta konkurrerade om samma grottor. Men den syns inte särskilt tydligt på grottväggarna. När Lundberg sedan drar vidare på sin grottresa möter hon i Dordogne mammutarna i monumentalformat. Det finns om man noga räknar cirka 158 stycken av dem. Det måste ha varit en upplevelse att se så många djur flockas på en vägg. Det jag inte riktigt förstår är varför vissa forskare tvivlar på grottmålningarnas äkthet, bara för att de är så skickligt utförda. Jag är säker på att också den tidens konstnärer kunde vara så skickliga att nackhåren reste sig på åskådaren när den tittade på målningarnas äkta känsla och fylliga former.

Med kapitlet om grottorna i Pyrenéerna känns boken redan avslutad. De sista kapitlen känns som om de kommer på släp. Författaren fortsätter med Astuvansalmi här i vårt eget hemland, med Norge och Sverige, och sedan på slutet finns lite om platser i Irland, Bretagne och Italien. I Karelen ser Lundberg på hållristningar som står alldeles invid vattenbrynet. I vår nordiska hållkonst är vattnet den gemensamma nämnaren, här ser vi älgen, vargen, renen och björnen avbildad. Vid sidan om *Jägarens leende* läste jag också en artikel om de australiensiska aboriginernas klippväggskonst, i tidningen *Archaeology* januari/februari 2011, och slogs av att också här finns den schamanistiska kulturen starkt representerad. Motiven på dessa klippväggar är den australiensiska naturen med djur, båtar samt jakt. Djuren, det vill säga kängurun, är målade på ett anatomiskt sätt så att varje liten detalj i dess muskulatur är beskriven. Det intressanta här är hur många liknande paralleller man kan dra mellan olika världsdelar, mellan det europeiska kulturarvet och det afrikanska.

Det fina med boken är nog hur Lundberg med en nästan magisk blick beskriver det som hon är djupt intresserad av, nämligen konsten och naturen. För den här boken är lika mycket en bok om naturen som en bok om grottmänniskan. Man kan nästan känna själva doften av de grottor hon besöker, och se framför sig hur hon och hennes syster ivrigt diskuterar olika teorier om varför grottmålningarna finns.

EMILIA SILTAVUORI

Ulla-Lena Lundberg 2010: *Jägarens leende – resor i hållkonstens rymd*. Söderströms 2010

Performance modell Oblivia – ett medvetande i minnet

Gå under ribban om den är för hög. Värna om lättheten. Skynda långsamt. Låt verket visa vägen. Arbeta med naturligt ljus och akustisk musik. Processen är alltid synlig i slutresultatet – värna om processen. Ändamålet helgar inte medlen, ty medlen är ändamålet. Var tillgänglig med avancerad konst: föreställningarna bör göras på offentliga platser med lågt inträde. Alla får betalt för sitt jobb. Länge leve autodidaktiska genier! Form är innehåll. Struktur och rytm är allt. Text är rytm och rörelse. Leve olikhet! Olikhet förenar. Destillera idéer långt. Skapa mesta möjliga frihet på alla plan. Odla frihet och ansvar på alla nivåer. Ta sats hos gamla mästare för att skapa nytt. Ha respekt för varandra. Arbeta med svart humor och bitande ironi. Var lekfull. Problem är till för att lösas. Var vänlig. Skratta mycket.

Det mesta av det ovanstående kunde, med litet god vilja (ett annat ord för fantasi), läsas som programförklaringen för en djupekologisk folkrörelse. Dock handlar det om ett produktionscredo, formulerat av Oblivia. Vad är Oblivia? Oblivia är en region i Pokémonvärlden. Oblivia är också en performancegrupp, med i huvudsak finländskt-skotskt-isländskt blod, sedan 2000 verksam i Helsingfors. Det året var Helsingfors kulturhuvudstad, vilket fungerade som katalysator för en processmaskin av nytt slag – eller rättare nygammalt. Som alla vet finns det efter Aristofanes intet nytt i världen, endast nya variationer av gamla teman, en del friare i struktur och rytm än andra. På basis av två nyutkomna böcker ges nu också i ämnet tidigare oinsatta personer en klar bild av att strukturen och rytmen i Oblivias första dekad avgjort befinner sig i den friare ändan.

Introduktionen skedde inom ramen för projektet *Röster, Rötter, Rum*, med temat tid, rum och minne – ett tema lika stort som universum. En av gruppens föreställningar var ett beställningsverk för Helsingfors stadsmuseums utställning av William Blake. *Tyger, tyger, burning bright/In the forests of the night*. Den hos mig blixtnabbt iscensatta associationsprocess som namnet Blake väcker, ger fullt stöd åt Aase Bergs uppfattning om att ”medvetandet sitter inte i nuet, det

sitter i minnet”. Aase Berg citeras i *Att vara cool i barer / 10 år med Oblivia*, en bok utan förläggare och tryckår, i huvudsak skriven av Annika Tudeer.

Annika Tudeer kunde lämpligen beskrivas som den fria gruppens ickeregissör, en *founding mother* och bärande kraft under hela den tid Oblivia funnits till. Annika Tudeer associerar i sin tur till Timo Fredriksson, Anna Krzystek, Magnús Logi Kristinsson. Också till andra namn, från de första åren inte minst Stella Parland. År 2000 ingick denna stjärna i en performance med avspark i Tjechovs *Tre systrar*, stämningar och tillstånd under titeln *Inte ens Tjechov var där*. Samma år tillkom en utomhusföreställning med den skakande titeln *Abborrens dilemma*. På Eija Mäkiuotis foto framträder tre gigantiska ägghuvuden på promenad i Vinterträdgården. Dessvärre har abborrklädda Stella på sin enhjuling cyklat ut ur boken, vilket i ett nötskal illustrerar performancekonstens förgänglighet. Ett annat uttryck för varats olidliga lätthet.

Hur som helst finns boken kvar, ett ex på mitt arbetsbord, förhoppningsvis en stor upplaga spridd för världens vindar. I en rad korta och ännu kortare kapitel, jämte ymnigt proffsigt bildmaterial föreställande frusna ögonblick under månens alla faser, växer Oblivia fram som ett fenomen med självklar hemortsrätt. En i ordets sanna bemärkelse fri grupp, som visserligen från platsspecifika föreställningar med åren halkat in i ett konkret teatterrum, först Hurjaruuths stora teatersal på Kabelfabriken, därefter Kiasmascenen. En rumslig förändring med själslig effekt, enligt Annika Tudeer:

I och med flytten till teatterrummet tyckte vi att vi också hade radikaliserats. Det är relativt lätt att göra pregnant och lyhörda föreställningar i udda rum. Man får så mycket på köpet av atmosfär, scenografi och struktur. Att göra nydanande föreställningar i det normala svarta teatterrummet är på många sätt mera utmanande. Man får koncentrera sig på konsten på ett helt annat sätt.

I fallet Oblivia kan radikaliseringsklädsel i politiska termer, om med politiska termer menas ett rumsligt, kroppsligt, lekfullt, litterärt, musikaliskt, koreografiskt, cynismfritt ironiskt ifrågasättande av strukturer som implicerar ett dilemma av långt större omfattning än det som begränsar sig till abborren. Redan 2001 avsköts visserligen vassa pilar mot medialisering och

kommersialisering inom yBa-världen, under titeln *You Can Call Me Art*. I bokstavlig mening står yBa för Young British Artists, men i överförd bemärkelse består dessvärre mänskligheten i dag av sju miljarder unga brittiska konstnärer. Globaliseringen är här för att stanna, och 2005 mätte Oblivia febern, med *Bodies Are no Good*.

Så har bollen rullat, under de tre senaste åren med ett tredelat projekt, döpt till *Entertainment Island*. Projektet innebär, i del 1, en kritisk granskning av en världsvid underhållningsindustris mekanismer, i del 2 en gestaltning av vad som händer när denna industri kolliderar med lokala kulturer, och i del 3 en kommentar till en bukett vid perversioner och cartooner fixerade former av individuell konsumtion. Om det tidigare funnits en viss ambivalens i Oblivias syn på begreppet underhållning i relation till konst, har attityderna under årens lopp fått fastare form. I den andra bok som Oblivia skakat ur sin kollektiva ärm, *Entertainment Island 6. Book*, stämplas titelfenomenet utan svävning på målet som negativt. "I [Annika Tudeer] actually think that entertainment is bad for you. It is bad because of the high fun factor and easy access

imperative, which ultimately kills nuances and critical thought."

Yes!

Om *Entertainment Island 6. Book* kan sägas att den bildar sjätte delen av ett sjudelat projekt. Del 1–3 utgörs av produktionerna på Kiasmateatern 2008–10, del 4 är en kortfilm, *Time Passes*, producerad av Anna Krzystek, del 5 är en utställning av Eija Mäki vuotis fina färgbilder, som också reproducerats i boken. Del 7 är ett seminarium med föredrag och diskussioner; platsen (Kiasma) framgår dock inte av texten, ej heller tidpunkten (2–4 december 2010). Här upphör numreringen, men inte vägen. Den leder i år till Island, Färöarna, Tyskland, England, Danmark och en rad andra länder. Därefter är det dags för nästa projekt: "en femårsplan om nutiden, med en föreställningsserie och en film samt nya samarbetspartners." Säkerligen med bevarad vänlighet och många skratt.

NALLE VALTIALA

Annika Tudeer 2010:

Att vara cool i barer. Oblivia

Entertainment Island. Oblivia.

Till salu: Gamla och nya Argus historia

Sett som attitydmätning skrämmar valresultatet en sant finländsk, sant svensk och sant kosmopolitisk tidskrift som *Nya Argus*, där pluralism, internationell utblick och postmodern låtsaskonst åtminstone i regel inte har bekämpats. Är statsunderstödet i fara? Åtminstone faller vi inte i fällan att underkänna delar av väljarkåren, som Robert Ehrström gjorde i *Nya Argus* nummer 3–5 / 1918:

"Väljandet är resultatet av en psykisk akt. Om en gång den psykiska kapaciteten hos de enskilda är avsevärt olika, så måste det innebära en otvivelaktig orättvisa, att de psykiskt undermåliga och medelmåttiga äro likställda med de psykiskt överlägsna vid utövandet av rösträtten. Den allmänna och lika rösträtten saknar biologiskt be-

rättigande och kan därför icke vara ett samhälle till välsignelse."

Också mindre hårresande blad än det här ur *Argus* / *Nya Argus* 103-åriga historia finns att studera i *ÖGONEN UPP!* som nyligen skickats till alla prenumeranter, ett slags onummerat extranummer. Lösnummerläsare kan studera hela verket på nätet eller skaffa en pappersutskrift, även kallad "bok", från redaktionen eller i minuthandeln, pris c. 20 € / SEK 200.

Frasen "nyhetens behag" brukar användas för att påminna om behagets förgänglighet. I historiken finns ett slags gammelhetens behag som snarare består i beståendet. Argus har kallat sig "Nya" i hundra år nu och ibland kanske varit det. Kanske historiken borde ha hetat Gamla Argus.

